

ASABİYETTEN UHUVVETE

- Medine’de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) İslâm Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisi Üzerine-

Tahsin KOÇYİĞİT*

ÖZET

Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah açık ve seçik bir ifade ile “mü’minler kardeşler” buyurmaktadır. Bu itibarla, Hz. Peygamber bir yandan imân, sâlih amel ve güzel ahlâka dayalı ilk İslâm toplumunu oluşturan Ashâb-ı Kirâm’ı yetiştirirken hem mü’minlerin kardeşliğini vurgulayan hadisler serdetmiş, hem de bizzat bunu gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. “Asabiyeten Uhuvvete” üst başlığı ile ele aldığımız bu makale, ** Hz. Peygamber’in (s.av.) *Medine’de İslâm Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisini* ortaya koymayı amaçlamaktadır. Geniş bir perspektife sahip bu konu, farklı disiplin ve farklı bakış açılarıyla da incelenebilirdi. Ancak biz bu meseleyi, siyer literatüründeki tarihsel malzeme yığını içerisinde önemli gördüğümüz bazı temel unsurları öne çıkararak bir araya getirmeye çalıştık. Bunu yaparken, İslâmî tebliğin önündeki en büyük engellerden biri olan Câhiliye asabiyeti ve özellikleri üzerinde kısaca durulduktan sonra, Hz. Peygamber’in kardeşliğe dayalı bir toplum oluşturma hususunda Medine’de attığı önemli adımlar ve düzenlemeler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siret/Siyer, Asabiyet, Uhuvvet/Kardeşlik, İslâm Şehri, Madine, Hz. Peygamber

ABSTRACT

Allah explicitly states in the Quran that “the Muslims are brothers and sisters to each other.” In this respect, while the Prophet was educating his companions who constituted the early Islamic society based on faith, true deeds, and social ethics on one hand, on the other hand he uttered Hadith emphasizing the brotherhood and was engaged in activities in order to achieve it. This paper titled as “From *Asabiyyah* to *Uhuwwah* (From Kinship/Tribalism to Brotherhood)” aims to present *On the Prophet’s Strategy of Constituting a Society Based on Islamic Brotherhood in Medina*. Undoubtedly, this subject could be studied in terms of different disciplines and perspectives. However, I tried to bring out the subject by putting forward the main elements within the historical materials in *sirah* literature. Thus, first I have briefly mentioned the *Jahiliyya Kinship/Tribalism* and its features as one of the biggest obstacles in front of

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Öğretim Üyesi, İzmir, e-mail: kocyigit@gmail.com

** Bu çalışma, 2012 yılı Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri münasebetiyle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 21-22 Nisan 2012 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilen “Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu”nda tebliğ olarak sunulmuş, daha sonra bazı ilavelerle makale formatına dönüştürülmüştür.

Islamic call; then I have elaborated the steps and regulations that the Prophet followed in order to constitute a society based on brotherhood.

Key Words: Sirah, Asabiyyah (Kinship/Tribalism), Uhuwwah (Brotherhood), Islamic City, Medina, Prophet Muhammad.

GİRİŞ

Kavramsal Çerçeve

Önce kavramsal çerçeveyi çizme adına asabiyet kavramı üzerinde kısaca durmakta fayda görüyoruz. **Asabiyet**, genellikle *aralarında kan bağı bulunan bir topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlike durumunda onlara karşı koymaya sevk eden veya başka bir topluluk üzerine saldırı gerektiğinde bütün aile üyelerinin tereddütsüz harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhu*¹ şeklinde tanımlanır. Ne var ki bu eksik bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, İbn Haldûn meşhur eseri Mukaddime’de, sadece kan bağına dayanan *hakikî* asabiyetten başka, bir de hilf, velâ, emân, akid, andlaşma, muâhât, kefâlet vb. yollarla kurulan *hükmi/itibârî asabiyetten* söz etmektedir.²

Şu halde yukarıda mezkûr iki tanımı da içine alan -eskilerin tabiri ile efrâdını câmi ağyârını mâni- bir tarifi şu olabileceği kanaatindeyiz ki buna göre: **asabiyet**, *hakikatte aynı soydan gelsin ya da gelmesin, nesep cetvellerindeki kabile bağları ister doğru olsun isterse doğru olmasın, kabile bireylerinin bir asılda birleştiklerine inanmalarını ve her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevî güç ve dayanışma duygusudur.*³

Görüldüğü üzere, **asabiyet** biyolojik birlik değil, inanç birliğidir.⁴ Bu hususta çağdaş mütefekkirlerden Câbirî şöyle der: “Kişi bilgi meselesine fazla aldırılmayabilir. Ama inancına dokunmayı asla kabul etmez, inancı için hayatını fedâ edebilir. Ama bir bilgi sorununun doğruluğuna kanıt getirme uğruna asla şehit olmaz.”⁵

¹ Ateş, Ahmet “*Asabiyyet*”, **MEB İslâm Ansiklopedisi (İA)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1942, I, 663; Çağrıncı, Mustafa, “*Asabiyyet*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara 1991, III, 453.

² İbn Haldûn, EbûZeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), **Mukaddime**, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, I-II, İstanbul 1982/3, II, 487; (Ayrıca bkz.: Süleyman Uludağ’ın, Mukaddime’ye Giriş kısmı, I, 119); Mustafa Çağrıncı, “*Asabiyyet*”, **DİA**, III, 453.

³ Nasrî, Hani Yahyâ, **Asabiyye lâ Tâifiyye**, Dârü'l-Kalem, Beyrut 1982, 127.

⁴ Apak, Adem, **Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri**, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004, 17-18.

⁵ Câbirî, Muhammed Âbid, **Arap-İslâm Siyasal Aklı**, (çev: Vecdi Akyüz), Kitabevi, II. Baskı, İstanbul 2001, s. 95.

Kardeşlik ve İslâm'da Kardeşlik Duygusu

Kardeş denince önce doğal olarak, “aynı ana babadan doğmuş veya ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre konumu” akla gelir. *Kardeşlik* yani *ubuvvet* ise lafzen; “*kardeş olma durumudur.*” Buna ek olarak Türkçe’de “*kardeşlik*” mecâzen, “*eş kadar yakın sayılan kimse, yakın dost*” ve “*birlik, beraberlik*”⁶ anlamlarında da kullanılmaktadır.

Bu konudaki Kur’ân-ı Kerîm âyetinde açıkça, “*Mü’minler ancak kardeşlerdir*” buyrulmaktadır.⁷ Bundan maksat gönül ve fikir birliği olsa gerektir. Elbette buna göre mü’minler birbirlerine eşî ya da gerçek kardeşi gibi yakın olmalı, birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeli, diğer Müslümanları kendisine eş değerde görmelidir. Mü’min kardeşinin sevincinden dolayı memnuniyet duymalı ve bunu ona izhar etmeli, bir mü’min her hangi bir zarara uğradığı zaman da aynı şekilde bundan üzüntü duymalıdır.

Hz. Peygamber de İslâm kardeşliğine dayalı toplumu adeta şöyle tarif etmektedir: “*Birbirini sevmede, birbirine merhamette, birbirine şefkette müminlerin bir beden gibi olduğunu görürsün. Bir azası rahatsızlandığında, diğer kısımları da ateşlenerek, iyiksüz kalarak ona katılır.*”⁸

İslâm, insanlar arasındaki ilişkilerde asla renk ve kan bağlarını esas almaz, insanî birlikteliği tamamen ruhi ve manevi bir temele oturtur. Bu sayededir ki toplumların özellikleri ve kabiliyetleri, ümmet potasında bir araya gelerek kaynaşmış ve Müslümanlar eşsiz, muazzam bir medeniyet kurmuşlardır. Bu muazzam medeniyetin adı daima İslâm medeniyeti olmuştur, zinhar herhangi bir topluluğa ya da ırka hamledilmemiştir.⁹

Bununla beraber İslâm, farklı kavimleri karıştırıp, tek tip bir toplum ortaya çıkarmayı öngörmez. İnanç, fikir ve kültür çeşitliliğine müsaade eder. Bu çeşitliliği kendi haline bırakmadan kesin ilkelerle kontrol altında tutar.¹⁰ İslâm, ümmet anlayışıyla kişisel ya da etnik kimliklerin kaybolmadığı -günümüzün popüler kavramlarıyla dile getirecek olursak- geniş, çoğulcu ve katılımcı bir toplumu öngörür.

Hz. Peygamber’in Veda hutbesindeki, “*Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, babamız birdir. Arab’ın başka ırka, başka ırkın Arab’a, beyazın siyaha,*

⁶ <http://www.tdksozluk.com/s/karde%FEelik/>, 15.04.2012

⁷ Hucurât, 49/10.

⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), **el-Câmi’u’s-Sahîh**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-VIII, İstanbul 1992, Edeb, 27; Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/857), **el-Câmi’u’s-Sahîh**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-III, İstanbul 1992, Birr, 66.

⁹ Hâşimî, M. Ali, **Kur’an ve Sünnete Göre Müslüman Toplumu**, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Risale Yay., İstanbul 2005, 329-330

¹⁰ Kutup, Muhammed, **Örnek İslâm Toplumu**, çev.: Yusuf Yılmaz, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 43.

*siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur*¹¹ sözü, ayrımcılığı reddetmekte ve İslâm kardeşliğinin önemini vurgulamaktadır.

Kavmiyetçiliğin reddedilmesi demek, kişinin mensup olduğu milleti sevmemesi anlamına gelmez. Hz. Peygamber, “*Kısi kavmini sever*”¹² ve “*Sizin en hayırlınız, aşiretini müdafaa edendir*”¹³ buyurmuştur. Buna göre kavim, soy, sop sevgisi fitridir. Yasaklanan ise kavmini üstün görme, başkalarını rencide edici şekilde etnik kimliği ile övünmedir.

Ayrınlık ve tefrikaya düşmek kamu maslahatını parçalar ve ümmetin yok olmasına sebep olur. Bunun için Kur’ân, “*Asla dinlerini parça parça edip kendileri de bölük bölük olanlardan olmayın! Öyle ki her fırka, kendilerinde olan şeylerle övünmektedir*”¹⁴ buyruğuyla uyarıda bulunmaktadır.

KABİLE ASABİYETİ

İbn Haldûn, asabiyeti reel ve rasyonel açıdan değerlendirir ve şöyle der: “*Asabiyet, ferdin ve toplumun hastalıklı yönü bir tarafa, beşerin fitri özelliğidir*”.¹⁵ Yine Câbirî de “*Asabiyet bir taraftan toplayıcı ve birleştirici iken, aynı zamanda da ayırıcı, bölücü ve parçalayıcıdır. Asabiyet sebebi ile kabile birlik içinde çokluk, yarış ve rekabet dairesinde dayanışma üzerine kurulmuş bir cemaat olur*” der.¹⁶

Buradan, asabiyetin olumlu yöne sevk edilebileceği ya da ondan faydalanılabileceği sonucu çıkarılabilir. Yahut da asabiyeti bölücü ve parçalayıcı bir enstrüman olarak kullanan fertlerin, liderlerin ya da toplumların, sadece kendilerinin sonunu hazırlamakla kalmayıp, insanlığa baş belası olmaları da mümkündür. Kanaatimize göre de Rasûl-i Ekrem, İslâm’ı tebliğ sürecinde asabiyeti bir vâkiâ olarak ele almış ve onu müspet yönüyle değerlendirme yolunu seçmiştir.

¹¹ Hamidullah, Muhammed, **Mecmu’âtü'l-Vesâiki’s-Siyâsiyye li'l-Ahdi’n-Nebevî ve'l-Hilâfeti’r-Râşide**, Kahire 1941, çev.: Vecdi Akyüz, **Hz.Peygamber Döneminin Siyâsi-İdârî Belgeleri**, Kitabevi, İstanbul 2002, s. 362; a.g.m. **İslâm Peygamberi**, I-II, çev.: M.Said Mutlu (I.Cilt), Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966; M. Said Mutlu-Salih Tuğ (II.Cilt), İrfan Yayınevi, 1969, I, 176-177.

¹² Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed Hâkim en-Nisâburî (ö. 405/1014), **el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn**, thk. Hamdi Demirdaş Muhammed, I-VIII, Beyrut, 2000, V, 1749. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö. 273/886), **es-Sünen**, I-II, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1992, Fiten, 7.

¹³ Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş’âs es-Sicistânî (ö. 275/888), **es-Sünen**, I-V, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1992, Edeb, 121.

¹⁴ Rûm, 30/32.

¹⁵ İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 484; Apak, **Asabiyet**, 28.

¹⁶ Câbirî, Muhammed Abid, **Fikru İbn Haldûn el-‘Asabiyye ve'd-Devle : Me’âlimü Nazariyyeti Haldûniyye fi’t-Târîhi’l-İslâmî**, IV. Baskı, Dâru'l-Beyzâ, Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1984, 170, 262; Apak, **Asabiyet**, 29.

Asabiyetin Özellikleri ve Yansımaları

İslâm'dan önce Araplarda, vatandaşlığa dayalı bir devlet sistemi yoktu. Aksine, kabileciğe dayalı siyasî ve toplumsal bir yapılanma söz konusu idi. Bu düşüncenin kaynağı ve meşrûiyeti, yani vatandaşlığın ölçütü “*kabile asabiyeti*” idi.

Asabiyete göre; her kabile müstakil yaşar. Kendini diğer kabilelerden üstün görür. Başka kabileleri ve toplulukları inkar eder. Kabileler arasında rekabet, inatlaşmaya ve fanatizme yol açar. Fanatizmde doğru ile yanlış, hak ile batıl bir birine girer. Fanatikler kalıcı bir ortaklık şuurunu oluşturamaz, ancak ortak düşman cephesinde birleşirler.¹⁷

Suçun mahiyeti ve suç-mağdur ilişkisi onun için önemli değildir. Kendi mensubu olduğu kabilesinin üyelerine şartsız ve sınırsız bir sadakat göstermek, sorgulamadan bağlılık ve şovenizme dönüşen vatan tutkusuna götürür.¹⁸

Asabiyet, birleştirici değil, ayrıştırıcıdır. Asabiyette, barış ve birlik yerine “*bizden olmayan, doğal olarak bizim düşmanımızdır*” prensibi geçerlidir.

Kabile mensubu asabiyet gereği “*kendi kabilesi ile birlikte cennemde olmayı, başka kabile mensupları ile birlikte cennette olmaya tercih edebilmektedir*”¹⁹

Kabile asabiyetini ayakta tutan âmiller, güven duygusu, koruma-korunma ve kendi kabilesinin üstünlüğü²⁰ (müfâhare) idi.

Cahiliye Asabiyetine Örnekler

Cahiliye döneminde Mekke ve çevresinde bulunan kabileler, Hz. Peygamber'in kabilesi Haşimoğullarına karşı uzun yıllara dayanan dostluk ya da rekabet yahut da düşmanlığa dayalı ilişkileri kurmuşlardır. Bu da elbette, onların İslâm'a ve onun peygamberine karşı tutumlarını belirleyici olmuştur. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber'in atalarından Kusay'ın evlatları **Abdüddâr** ve **Abdümenâfoğulları** arasında Kâbe görevlerinin (Sikâye, Rifâde, Hicâbe, Livâ vd.) paylaşımı noktasında bir anlaşmazlık çıkmış, aralarında mücadele ve rekabet baş göstermişti. Kureys'i oluşturan diğer kabilelerden *Abdüddâr*'ın, yanında yer alan Mahzum, Adıyy, Sehm, Cümâh **Hilfû'l-Ahlâf** çatısı altında; *Abdümenâf*'ın yanında yer alan, Esed, Zühre, Hâris b. Fihri ve Teymoğulları ise **Hilfû'l-**

¹⁷ Nasrî, **Asabiyet**, 106-108.

¹⁸ Hitti, Philip, **Sosyal ve Kültürel İslâm Tarihi**, ter. Salih Tuğ, I-IV, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, I, 49; Ateş, Ahmet, “*Asabiyet*”, **İA**, I, 663.

¹⁹ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892-3), **Ensâbü'l-Eşraf**, thk.: İhsan Abbâs, I-V, Beyrut 1400/1979, V, 594.

²⁰ Kılıçlı, Mustafa, **Arap Edebiyatında Şuûbiye**, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, 27-28.

Mutayyebûn adıyla bir araya gelmiş ve bu ayrılık İslâm'ın ortaya çıkışına kadar etkisini devam ettirmiştir.²¹

Mekke'de kendini gösteren ikinci asabiyet tezahürü de **Hılfü'l-Füdûl** hareketidir. Yıllar sonra Hz. Peygamber'in "*bugün olsa yine katıldım*" buyurdıkları, Hılfü'l-Füdûl cemiyetinin ortaya çıkış sebebi, Âs b. Vâil adlı Mekkeli tüccarın, Yemenli bir tüccardan satın aldığı malın ücretini ödememesi sonucu, mal sahibi de parasını tahsil için Mekkelilerden yardım istemesi idi. Bu çağrıya **Mutayyebûn** destek verirken, **Ahlâf** ise kulak tıkamıştı.²²

İslâm öncesinde ortaya çıkan ve fakat, varlığını ve etkisini sonra da devam ettiren Hâşimoğulları ile Abduşemsoğulları arasındaki rekabet, Mekke'deki asabiyet mücadelesinin tipik örneklerinden kabul edilir. Nitekim, Kusayoğlu Abdümenâf'ın ölümünden sonra, Kâbe hizmetlerinden *Sikâye* ve *Rifâde*'yi oğlu **Hâşim**, *Kyâde*'yi ise öteki oğlu Abdüşems üstlenmişti. Onun ölümünden sonra da bu görevi oğlu Ümeyye devralmıştı. Ne var ki Ümeyye, Kureyş liderliği konusunda amcası Hâşim ile girdiği mücadelesini kaybedince Şam'da on yıl sürgün hayatı sürmüştü.

İlk dönem İslâm tarihine "**Emevî-Hâşimi mücadelesi**" olarak damgasını vuran ve yukarıda zikrettiğimiz olayla başlayan bir başka asabiyet mücadelesi örneği de **Abdülmuttalib** (b. Hâşim) ile **Harb** (b. Ümeyye) arasında cereyan etti. Abdülmuttalib'in bir yahudî tüccar komşusu kıskançlık sebebi ile Harb tarafından katledildi. Abdülmuttalib'in bu olayın peşini bırakmaması üzerine, Harb kan bedeli (diyet) olarak maktûlün yakınlarına yüz deve ödeme cezasına çarptırıldı.²³ Bu olayla iki boy arasındaki mücadele sertleşti, derinleşti, çığ gibi büyüdü, zamanla düşmanlığa dönüşerek Emevî devleti zamanında yaşanan birçok acı ve dramatik olaya zemin teşkil etti.²⁴

Aradan geçen zaman içerisinde **Esed** kabilesi Hılfü'l-Fudûl cemiyetinden ayrılıp, yerine -muhtemelen Hz. Ömer'in ihtidâsı ile onun kabilesi-Adiy girmiştir.²⁵ Öte yandan Hz. Peygamber'in mensubu olduğu Hâşimoğulları, tamamen Müslüman olmasalar bile -birkaç istisnâ dışında kendi evlatlarını korumuşlar hatta bu nedenle -nübüvvetin 7-10. yılları arasında- üç sene süre ile

²¹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Meâ'firî (ö. 218/833), **es-Siretü'n-Nebeviyye**, thk.: Muhammed Fehmi es-Sürcânî, I-IV, Mektebetü't-Tevfikiyye, y.y., t.y., I, 138-140; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd el-Basrî Ez-Zührî (ö. 230/845), **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr**, Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut, 1960-1968, I, 17; Câbirî, **Arap-İslâm Siyasal Aklı**, 101-103; Apak, **Asabiyet**, 58.

²² İbn Hişâm, **es-Sire**, I, 131-132; Câbirî, **Arap-İslâm Siyasal Aklı**, 102-103, 137.

²³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, I, 87.

²⁴ Geniş bilgi için bkz.: İbrahim Sarıçam, **Emevî-Hâşimî İlişkileri**, TDV Yayınları, Ankara 1997.

²⁵ Watt, W. Montgomery, **Muhammed at Macca**, çev.: Mehmet Dağ-M.Rami Ayas, **Hz. Muhammed Mekke'de**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, 13-15; Apak, **Asabiyet**, 60.

Kureys'in sosyo-ekonomik boykotuna maruz kalmışlardı. Aynı şekilde, liderleri Ebû Tâlib'in, ömrünün sonuna kadar müslüman olmadığı halde, yeğenine kol kanat gerdiği, ondan desteğini hiçbir zaman esirgemediği de bilinmektedir.²⁶

İslâm öncesi Yesrib (Medine)'de Evs ve Hazrec'den oluşan Arap kabileleri yanında, Yahudiler de yaşıyorlardı. Bunlar dışında daha küçük Arap ve Yahudi boyları da mevcuttu. Medine'de geleneksel bir yönetim sistemi olmadığı için halk kendi arasında sürekli olarak kabile üstünlüğü mücadelesi veriyordu.²⁷ Bu mücadeleler daha çok kendini, şehrin yönetimini ve su kaynaklarını ele geçirme talebinden kaynaklanıyordu. ²⁸ Etnik köken üstünlüğüne dayalı kabile asabiyeti,²⁹ sosyalleşme, vatan, devlet ve hükümet düşüncelerine mânî olduğundan dolayı daha önce kurulan Arap devletlerinin de sonunu hazırlamıştı.³⁰ Evs ve Hazrec arasındaki siyâsî rekabetin, Hz. Peygamber'in hicretinden sonra İslâmî döneme de sıçradığı ve zaman zaman alevlendiği de görülmüştür.³¹

Asabiyet Anlayışının İslâmî Tebliğe Yansıması

1-Olumsuz Yansıması

Hz. Peygamber, Mekke döneminde İslâm'ı tebliğ ederken tevhid, nübüvvet ve âhiret ile ilgili temel inanç esasları yanında, 'içine doğduğu' toplumun kabile anlayışı ve asabiyet tutkusunu temelinden sarsacak ilâhî vahye dayalı ahlâkî, hukukî, sosyal ve iktisâdî ilkeler vaz etti. Bu nedenle kurulu düzeni ve alışkanlıkları devam ettirmek isteyen Mekke'nin ileri gelenleri (el-mele'), yeni söylemden rahatsızlık duydular ve buna şiddetle muhalefet ettiler. Nitekim, Kureys içerisinde yukarıda da kısaca temas ettiğimiz gibi geçmişe dayalı kabile mücadeleleri ve rekabet Hz. Peygamber'e karşı muhalefetin en ciddi sebeplerinden biri olarak ortaya çıktı. Bu durumu birkaç örnekle özetleyebiliriz:

Ebû Cehil zihniyetini temsil edenler için Hz. Muhammed (sav); Allah'ın elçisi değil, şartlar böyle devam ederse Haşimoğullarının istikbalini parlatacak, onlara ayrıcalık kazandıracak, buna mukabil diğer kabileleri ve liderlerini itibarsızlaştırarak ademe mahkûm edecek bir kişidir.³² Ebû Cehil'in aşağıda zikredilen sözleri onun şahsında Mekkeli bir müşriğin tebliğe bakış açısını ve

²⁶ Bkz.: Câbirî, **Arap-İslâm Siyasal Aklı**, 104-105.

²⁷ Hudarî Beg, **Muhâdarâtü't-Tarihî'l-Ümemî'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Ümeviyye)**, I-II, Mısır, (trz), I, 23.

²⁸ Hudarî Beg, **Muhâdarât**, I, 22.

²⁹ İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi **el-Ikdü'l-Ferîd**, (ö. 328/940), I-VII, haz. Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhammed Reşat Abdülmüttalib, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme, Kahire 1953, III, 324.

³⁰ Cevâd Ali, **el-Mufassal fi Tarihî'l-Arab Kable'l-İslâm**, I-X, Mısır 1993, I, 370 vd.

³¹ İbn Abdîrabbih, **Ikdül-Ferîd**, I, 331; Yaşar Çelikkol, "VII Yüzyılda Medine'de Sosyal ve Dinî Yapılar", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ 2003; c. XIII, sayı: 2, 393-419.

³² Apak, **Asabiyet**, 63-64.

kabile asabiyetinin tebliğ ne denli m'ani bir ruh hali taşıdığını bize göre açıklar niteliktedir:

“Biz Abdümenâf ile şan ve şeref yönünden şimdiye kadar çekiştik durduk. Onlar da halka yemek yedirdi biz de... Şimdi onlar; “bizim gökten vahiy aldığını iddia eden bir peygamberimiz var” dediler. Biz onun dengini nereden bulup çıkaracağız. Allah’a yemin olsun ki, ne ona inanırız ne de tasdik ederiz!”³³

“Biz ona el-emîn/güvenilir demişken, o şimdi Allah’a nasıl iftira atabilir. O hiç yalan söylemedi ki! Hacılara su (sikâye) ve gıda (rifâde) temini Abdümenâfoğulların olur, bir de peygamber onlardan olursa, bize ne kalacak!”³⁴

“Ona vahiy geldiği gibi bize de vahiy gelmedikçe asla (Muhammed’in) peygamberliğini kabul etmeyiz.”³⁵

Hiz. Peygamber’in tebliği karşısında aynı asabiyetçi damar, Kureyş dışındaki diğer müşrik kabile mensupları için de geçerli idi. Nitekim, Tâif’li Sakîf kabilesinin eşrâfından Ümeyye b. Ebî’s-Salt’ın Hiz. Peygamber hakkında sarf ettiği sözler Ebû Cehil’den farklı bir yöntem izlemediğini göstermektedir:

“Sakîfli kadınların benim, Abdümenâfoğullarından bir gence uyduğumu duyularından utandığım için, onun peygamberliğini kabul etmem”³⁶

Hiz. Peygamber’e Mekke’de düşmanlık yapanların en önde geleni şüphesiz Ebû Leheb’dir. Tarihçiler, Ebû Leheb’in yeğeni Hiz. Muhammed’e ve inananlara karşı bu olumsuz tutumunun amcası olmasına rağmen babası Abdullah ile ana ayrı kardeşler olmasına, eşi Ümmü Cemîl’in tutumunu da İslâm’a karşı en sert muhalefet eden ve Bedir savaşından sonra Mekke’nin lideri konumuna gelen Ebû Süfyân’ın kardeşi olmasına bağlarlar.³⁷

2. Olumlu Yansıması

Asabiyetin, İslâm’ın tebliğine yönelik bütün olumsuzluklarına rağmen - yukarıda İbn Haldûn ve Cabirî’nin iddia ettikleri gibi- bir takım olumlu taraflarının da olduğunu söylemek mümkündür. Şimdi, örneklerle bu hususa da kısaca temas edebiliriz.

³³ İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. İshâk (ö. 151/768), **Sîretü İbn İshâk**, thk.: Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Neşriyatı, Konya 1981, 170; İbn Hişâm, **es-Sîre**, I, 310; Apak, **Asabiyet**, 63.

³⁴ Süheylî, Abdurrahman b. Abdillâh el-Has’amî (ö. 581/1185), **er-Ravdü’l-Ünûf fî Tefsîri Sîretü’n-Nebeviyyeti li’bni Hişâm**, thk.: Ömer Abdüsselâm es-Sellâmî, I-VII, I. Baskı, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, I. Baskı, Beyrut 1421/2000, III, 124.

³⁵ Halebî, Ali b. Burhaniddin (ö. 975/1044), **İnsânü’l-‘Uyûn fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mûn**, I-III, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, I. Baskı, 1383/1964, I, 497.

³⁶ Halebî, **İnsânü’l-‘Uyûn**, I, 301; Apak, **Asabiyet**, 64.

³⁷ Câbirî, **Arap-İslâm Siyasal Aklı**, 75, 90, 104-106. Kur’an’daki, Leheb suresinin Ebû Leheb ve eşi Ümmü Cemil hakkında indirildiğini hatırlayalım.

Ebû Tâlib'in öz yeğeni Hz. Muhammed'i sekiz yaşından itibaren himâyesine aldığı, vefâtına kadar onunla ilgilendiği ve ölümüne kadar da - yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi- bütün gücüyle onu himâye etmeye çalıştığı mâlumdur. Ancak üç yıl süren Hâşim ve Muttaliboğullarına yönelik boykot uygulamasında Hz. Peygamber'in bazı yakınları boykotu delerek onlara gıda malzemesi götürmüşlerdi.³⁸

Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın Müslümanlığa girişinde de kabile dayanışmasının etkisinden söz etmek mümkündür. Nitekim tarihçi İbn İshâk'ın naklettiğine göre, Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e karşı hakaretlerde bulunduğunu bir câriye aracılığı ile öğrenen Hz. Hamza'nın yeğenini himaye adına “*İşte ben de Muhammed'in dinine giriyorum*” dediği ve evine gittiğinde bazı tereddütler yaşamakla birlikte ertesi gün, amcazadesiyle görüşünce kalbinin mutmaîn olduğu anlaşılıyor.³⁹

Bu hususta üçüncü ve son örneğimiz de Hz. Peygamber'e hicret edeceği gece Kureyş'in bütün boylarına mensup gençlerin suikast teşebbüsünü haber alışı ile ilgilidir. İbn Sa'd'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber'e bu suikast teşebbüsünü haber veren kişi, yine kuzenini koruma adına harekete geçen Abdülmuttalib'in kardeşinin kızı Rukayka bnt. Ebî Sayfiyy olması ilgi çekicidir.⁴⁰

KARDEŞLİĞE DAYALI BİR TOPLUM OLUŞTURMA STRATEJİSİ

Bilindiği gibi Mekke'de Müslümanlar bir avuç insandan oluşuyordu. Asıl kardeşliğe dayalı siyasi, sosyal ve kültürel bir toplum olarak şekillenmeleri hicretten sonra Medine'de gerçekleşmiştir.⁴¹ İslâm toplumu (ümme) olgusu da bu dönemde teşekkül etmiştir.⁴² Çünkü ümmetler sadece peygamberlere inananlardan oluşmaz. Medine sözleşmesinde, Yahudiler de “*diğer insanlardan ayrı*” (*min dâni'n-nâs*) bir toplum olarak tanımlanan ümmetten sayılmıştır. Fakat buradaki ümmeti, literatürdeki anlamıyla değil, müstakil bir topluluk/devlet şeklinde değerlendirmek gerekir.⁴³ Çünkü Kur'an, inanmış gibi görünen münafıkları, ümmete dahil etmemektedir.⁴⁴ Nitekim Medine döneminde, önceki toplumlar için kullanılan şia, mele', kavm gibi kelimelerin yerine ümmet ve ehl-i kitap kelimeleri kullanılmıştır. Böylece ümmet kavramının Medine döneminde

³⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 145-147; Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 107-108; Apak, *Asabiyet*, 70.

³⁹ İbn İshâk, *s-Sîre*, 151-152; Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 106; Apak, *Asabiyet*, 72.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz.: Aygün, Abdullah, *Kur'an'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Dan.: Veli Ulutürk, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, s. 9-10.

⁴² Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenmesi*, Pınar Yay., İstanbul, 1991, s. 38, 108.

⁴³ “*İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (toplum) teşkil ederler*” (2. madde). Bkz: İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 88; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 123.

⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 125.

genel olarak dinî bir toplumu ifade etmesi, İslâm tarihinde gerçekten kesin bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Kur'ân, o zamana kadar sosyal ve siyasal oluşumlardaki kan bağına dayalı akrabalık, kabilecilik ve şeref anlayışı yerine, ortak dinî inanca dayalı yeni bir toplum anlayışını getirmiş ve ümmet kavramıyla İslâm toplumu, putperest ve ehl-i kitap toplumlardan kesin olarak ayrılmıştır.

Hız. Peygamber, Kur'ân'ın öngördüğü ilkeler ışığında kabile asabiyetini yasaklamıştır. Aynı zamanda bireyin iradesi dışında oluşmuş bütün farklılıkları, kazanılmış bütün imtiyazları reddederek 'üstünlük' ölçüsü kabul edilen anlayışların önüne geçmiştir. Câhiliye asabiyetini yeniden hortlatacak tutum ve davranışlara tepki göstererek yasaklamıştır.⁴⁵ Vahiy doğrultusunda Hız. Peygamber'in ortaya koymak istediği sosyal ve siyasal yapı, hürriyet, eşitlik, liyâkat, istişâre ve adalete dayanıyordu. Bu anlayışa göre İslâm'da siyasal erk, gücünü ümmetten almalıydı. Onun için ortak bir inancı, amacı paylaşan insanların, ahenkli biçimde bir araya gelmeleriyle oluşan bir topluluğa ihtiyaç vardı.⁴⁶ Şimdi kabile asabiyeti yerine kardeşliği intâc eden olgu ve olaylara temas edilebilir.

1. Hız. Peygamber'in Şahsiyeti ve Davet Yöntemi

Hız. Muhammed'in bir peygamber ve lider olarak yeni bir toplum inşâi sürecinde şahsiyeti şüphesiz büyük önem arz etmiştir. O, gerek nübüvvet öncesi gerekse sonraki yaşayışı ile ister inansın, ister inanmasın herkesin özüne sözüne güvendiği, insanî ilişkilerinde son derece nazik ve kibar,⁴⁷ kadınıyla erkeğiyle, çocuğuyla yaşlısıyla herkesin takdirini toplamış, Kur'ân'ın ifadesi ile örnek bir kişi⁴⁸ ve büyük bir ahlak numûnesiydi.⁴⁹ Onun yetim ve öksüz oluşu, öz ya da üvey hiçbir kardeşinin bulunmaması, akrabaya, komşuya, mazluma ilgisi ve çocukluğundan itibaren sıkıntılı bir hayat sürüşü, kişiliğinin oluşumunda şüphesiz olumlu yönde etkili olmuştur. Nitekim vahiyle de teyit edilen⁵⁰ zikrettiğimiz hususlara hayatı boyunca büyük ehemmiyet vermiş olduğu ehlinin mâlumudur.

Rasûl-i Ekrem (sav), kendinden önce gönderilen peygamberler gibi, kardeşliğe dayalı bir toplum oluştururken gerek kendisinin, gerekse tebliğe muhatap kitlenin psikolojik yapısını dikkate almış olmalıdır. Binâenaleyh, davet ve icraat sürecinde onun, son derece sabırlı, azimli, ümit verici, müşfik ve rahmet ile muamelesi, müsâmahakâr oluşu, -adam eksiltme değil- adam

⁴⁵ Örnek için bakınız: Müslim, İmâre, 57; Ebû Dâvud, Edeb, 111, 112.

⁴⁶ Şeriâtî, Ali, **İslâm Sosyolojisi** (trc. Kamil Can), Birleşik Yayınları, İst., 1998, s. 123.

⁴⁷ Âli İmrân, 3/159.

⁴⁸ Ahzâb, 33/21.

⁴⁹ Kalem, 68/4.

⁵⁰ Örn.: Duhâ, 93/3-10

kazanma stratejisi, tevâzuu, sade ve düzgün yaşam tarzı ve mübarek ağızlarından düşürmedikleri duâlarıyla insanların önce gönüllerini fethetmeyi bilmiştir.⁵¹

Onun meşhur “*kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz*”⁵² hadis-i şerîfi, hem kendi uyguladığı hem de ümmetine tavsiye ettiği bir düsturdur. Onun muhataplarına karşı gösterdiği hüsn-i muâmele ve insanlara verdiği değer de davetinin başarılı olmasında etkin yöntemlerinden biridir.⁵³

Öte yandan, Hira mağarasında ilk vahiy tecrübesini yaşadıkdan sonra “*Allah’ın elçisi*” İslâm’ı tebliğ uğruna hayatı boyunca toplum içerisinde bulunmaya gayret etmiş, devamlı surette insanlarla haşır-neşir olmuştur. Toplumda nüfuz sahibi ailelerle dostluk ve iyi ilişkiler kurmak üzere evlilikler yapmıştır. Döneminin sosyo-politik bağları dikkate alındığında bu tür ilişkilerin ne kadar stratejik ve etkili adımlar olduğu görülür. Örneğin Hz. Peygamber’in, Hâlid b. Velid’in akrabası Ümmü Seleme ve Ebû Süfyân’ın kızı Ümmü Habibe ile evliliği sayesinde Mahzum ve Ümeyyeoğulları gibi Kureys’in ileri gelen boylarının ezeli düşmanlığının zaman içerisinde muhabbete dönüştüğü bir gerçektir. Yine Medine döneminde Yahudî hanımlarla evlilik yapması da bu doğrultuda atılan adımlardan kabul edilmelidir.⁵⁴

2. Hicret Sonrası Siyâsî Organizasyon Düşüncesinin Doğuşu

İslâm’dan önce Araplar, bütün kabileleri içerisine alacak büyük bir devlet kuramamışlardı. Yarımadanın genişliği, tabiatının sertliği, ulaşımının zorluğu, bedevîliğin yaygınlığı birleşik ve genel anlamda bir politik sistemin doğmasına mani olmuştur. Göçebelik, toprağa bağlılığın önüne geçmiş, hayatın zorluğu ve yaşam mücadelesi bilince dayalı ortaklığa engel olmuş, yakın topluluklarla bile yardımlaşma ortamı doğmamıştı. Toprağa yayılma, lehçelerin çoğalmasını tetiklemiş, göçebe zihniyeti, vatan ve sınır mefhumunu ortadan kaldırmıştı. Dolayısıyla tek ve nihâî bağ, kabile asabiyeti idi. Kabile asabiyeti de son tahlilde bütünleştirici değil, parçalayıcıdır. Bunlardan dolayı bedevîler, kabileleri dışındaki hiçbir otoriteye boyun eğmemişler, devlet düşüncesini tasavvur ve idrâk edememişlerdir.⁵⁵

Şüphesiz Allah, Hz. Muhammed (sav)’i sadece devlet başkanı, vergi âmili, ordu komutanı, hâkim, kadı, eğitimci vs. olarak göndermedi. Müslüman bilincin Kur’ân’dan açık ve seçik anlayacağı üzere O, sadece *Allah’ın bir elçisi*dir.⁵⁶ Tevhîd akidesine dayalı,⁵⁷ kendinden önceki peygamberleri⁵⁸ ve

⁵¹ Geniş bilgi için bkz.: Önkal, Ahmet, “*Asr-ı Saâdette İslâm’a Davet Metodu*”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm**, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, II, 97-98.

⁵² Buhâri, Edeb, 80, Ahkâm, 22.

⁵³ Örnekler için bkz.: Önkal, Ahmet, “*Davet Metodu*”, II, 106-115.

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz.: Savaş, Rıza, **Hiz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın**, Ravza Yayınları, İstanbul 1992.

⁵⁵ Dûrî, Abdülaziz, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, (çev: Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991, 69.

⁵⁶ Âli İmrân, 3/144; Ahzâb, 33/40; Fetih, 48/29.

getirdiklerini tasdik eden,⁵⁹ “Allah katında tek din olan İslâm⁶⁰ Dîmînin Son Peygamberi”dir.⁶¹ Kaldı ki O, kral-peygamber olmayı değil, kul peygamber olmayı tercih etmiştir.⁶² Ondan sonra bir peygamberin daha gelmeyeceğine göre âlimlere kutlu ve bir o kadar da sorumluluğu yüksek bir görev bırakmıştır.

Hz. Muhammed (sav) bir beşer-peygamberdir.⁶³ Zirâ, dinin muhatabı bütün bir beşeriyettir.⁶⁴ O, ilâhî vahyi Allah’ın yardımı ve desteği çerçevesinde beşerî gücü ile tebliğ etmiştir.⁶⁵ Tebliğin hedefi, yaratıcıyı tanıyan, dünya-âhiret dengesini gözetken, yararlı işler işleyen, sorumluluk bilinci ile hareket eden ve takvâ dışında üstünlük iddialarını reddeden, ahlâka, hukuka ve adalete dayanan bir toplum inşâ etmektir.

Bunun yolu da doğal olarak siyâsetten geçiyordu. Hamidullah merhum, Hz. Peygamber’in siyaset stratejisini şöyle özetlemeye çalışır: “Hz. Peygamber, meleke sıfatına sahip küçük bir insan topluluğu yerine vasat vasıflara sahip icimâtî, ahlâkî müsâmaha götürür bir seviyede büyük sayıda insana sahip olmanın tercihe şâyan olduğu kararına vardı... (O,) **iktidarsız bir ahlâkî cemiyet için, ahlâksız bir iktidar kadar tehlikeli olduğu fikrindeydi: beşer sâretindeki yırtıcı hayvanlarla çevrili az sayıdaki müttakî insan... haksızlıkların kurbanı olacak... ne ahlak ne şeref ne de namus tanıyan iktidarın neticesi ise herkesçe mâlumdur. Şu halde ne yapmalıdır?**”⁶⁶

Hakikaten, Kur’ân’ın insana tanıdığı din ve vicdan özgürlüğü sınırı⁶⁷ ile haksızlık ve zulmün alabildiğine kol gezdiği ve devlet (ahlaklı iktidar) düşüncesinden uzak, çoğu bedevî kabilelerden oluşan Hicaz bölgesindeki topluluklara karşı Hz. Peygamber’in siyâseti ne olmalıydı?

Bu sorunun cevabını da yine Hamidullah hocamızın tespiti ile aktaralım: “Bu durumda mümkünse iknâ yoluyla, hatta lüzumu halinde kuvvet kullanarak (haksızlıklara) son vermek kabilelerin yararına idi. Hz. Muhammed (sav), bir cerrah gibi bütün bir vücûdun kurtarılması için kangren olmuş bir uzuvun kesilip atılması taraftarı idi... ıslahat kuvvetini kullanmak için önce kuvvet kazanmak gerekir... Hz. Muhammed, ilişkilerini sınırlarının ötesine taşıyamıyordu, zira Mekkeli kapitalistleri Arap kabilelerinin çoğunu İslâm’a karşı savaşmak için kışkırtıyordu. Pratik bir insan olan Hz.

⁵⁷ İhlâs, 112/1.

⁵⁸ Âli İmrân, 3/144.

⁵⁹ Bakara, 2/97; Âli İmrân, 3/50; Mâide, 5/48 vd.

⁶⁰ Âli İmrân, 3/19.

⁶¹ Ahzâb, 33/40.

⁶² Erul, Bünyamin, **Örnek Bir Lider Hz. Peygamber**, TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara 2010, 80.

⁶³ Kehf, 18/110; Fussilet 41/6; Müddessir, 74/31.

⁶⁴ Sebe’, 34/28; Enbiyâ, 21/107; Furkân, 25/1

⁶⁵ A’râf, 7/188.

⁶⁶ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, I, 281-283.

⁶⁷ Bakara, 2/256; Kâfirûn, 109/6.

Mubammed, önce Medine'nin çeşitli kabilelerini kendi otoritesi etrafında toplamasını, ardından da yeni yeni dostlar kazanmasını bildi."⁶⁸

3. Muhacirlerin İskâmı ve Şehre İntibakı

Mekke'de evini-yurdunu, muhtemelen eşini-çocuklarını, malını-mülkünü bırakıp hicret eden muhacirler için, ilk başta ne Hz. Peygamber, ne de ensar tarafından Medîne'de müstakil arsalar ya da evler tahsis edildi. Belli ki, - evvel emirde- muhacirlerin yeni yurtlarına alışmaları, güvenli bir şekilde barınmaları ve Hz. Peygamber'in gelişini beklemeleri için olsa gerek, hemen hemen hepsi ilk indikleri Kuba'daki 'Avâlî bölgesinde ensâr'a ait evlere yerleştirildiler. Nitekim, muhacirlerden bekâr olanlar, **Sa'd b. Hayseme**'nin evine,⁶⁹ diğerleri ise ya kabilesel bağlılık ya da kabileler arası *hılf* gibi bağlar göz önünde bulundurularak geçici yerlere yerleştirildiler. Ensâr içinde evleri misafir ağırlamaya müsait olanların, kapılarını din kardeşlerine açtığı, kimin nereye yerleştirileceğini tespit için kimi zaman kur'a yöntemine de baş vurulduğu nakledilmektedir.⁷⁰ İbn Abdilberr, bazı muhacirlerin Ensâr evlerine onar onar gruplara bölünerek yerleştirildiklerine temas etmektedir.⁷¹

Burada işaret etmekte fayda gördüğümüz husus ensarın, muhacir kardeşlerini kendi evlerinde misafir etmek için can atarak, maddi-manevî hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış olmalarıdır.⁷²

Kaynaklarda, ilk muhacirlerin yerleştiği mevkiler olarak **Benî 'Avf b. Amr** kabilesinin mahallesi,⁷³ **Kulsüm b. Hidm**'in evi zikredilmektedir.⁷⁴ Bekar muhacirler ise **Sa'd b. Hayseme**'nin⁷⁵ evine (Beytu'l-'Uzzâb⁷⁶ (Bekarlar evi)),⁷⁷ **Abdullah b. Seleme el-'Aclânî**⁷⁸, **Rifâ'a b. Abdilmünzir**'in⁷⁹ evine, **Mübeşşir b. Abdilmünzir**'in⁸⁰ evine yerleştirilmişti. Ayrıca, **Sünh** bölgesinde **Hâris b. el-Hazrec**'in mıntıkası,⁸¹ **'Asabe** bölgesindeki **Benî Cahcaba**

⁶⁸ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, I, 283-284.

⁶⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 623.

⁷⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 396, VIII, 459.

⁷¹ İbn 'Abdilberr, Ebû 'Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1070), **el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb**, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, I-V., Dâru'l-Cil, Beyrut 1412/1994, IV, 1482.

⁷² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 396.

⁷³ İbn Hişâm, **es-Sîre**, II, 66-67; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 9.

⁷⁴ İbn Hişâm, **es-Sîre**, II, 79-80; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, I, 233, III, 22.

⁷⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 122; İbn Abdilberr, **ed-Dürer**, I, 386; **es-Süheyli**, **Ravd**, II, 331.

⁷⁶ İbn Hişâm, **es-Sîre**, II, 67; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 122.

⁷⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 167, 229, 230-233.

⁷⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 468; İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, (ö. 852/1448), **el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe**, I-VIII, thk: Ali Muhammed Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412/1992, V, 178.

⁷⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, V, 456; İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 540.

⁸⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, 762.

⁸¹ İbn Hişâm, **es-Sîre**, I 67; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 125.

evleri,⁸² **Abdüleşheloğullarının evleri**⁸³, **Benî Neccâr**'ın evleri de muhacirlere kucak açan mahallelerdendi.

Muhtemelen isimleri zikredilmeyen diğer Muhacirler, Selmân el-Fârisi örneğinde olduğu gibi, Rasûlullah'ın tesis ettiği “muâhat/kardeşlik” kurumu gereği Ensar'ın evlerine yerleşmiş olabilirler.⁸⁴ Muhacirlerin ilk planda karşılaştıkları iskân sorunu bu şekilde halledildikten sonra şehirdeki uygun meskenlere ya da arsa tahsis edilerek inşa edilen yeni evlere naklediyorlardı.

Hz. Peygamber, başta muhacirler olmak üzere Medine'deki müslümanları şehir olgusuna alıştırmış, eski alışkanlıklarını terk etmelerini tavsiye etmiştir. Nitekim muhacirlerin, Medine'nin havasına alıştıkları ve Medine yavaş yavaş mamur bir şehir haline geldikçe yeni ortama büyük çoğunlukla uyum sağladıkları görülmüştür. Başlangıçta muhacirler arasında baş gösteren humma hastalığının onları bir hayli sarstığı anlaşılıyor. Hz. Aişe (r.anha): “Medine'ye geldiğimizde burası Allah'ın en vebâh yerlerinden biriydi. Buthan'dan pis su akardı. Muhacirler, Medine'yi temizlemeye özen gösterdiler ve çoğu, buhur yakarak onun havasını temizlemeye başladılar” demektedir.⁸⁵ Buna Rasûlullah'ın Cenâb-ı Allah'ın Medine'ye sağlık vermesi, humma hastalığını el-Cuhfe denilen mevkiye alıp götürmesi⁸⁶ ve muhacirlerin bu şehri sevmeleri için yaptığı duayı da eklemek gerekir.⁸⁷ Bundan sonra insanlar Medine'nin havasına alıştılar, beğendiler ve burayı diğer beldelere göre daha fazla tercih etmeye, üstün tutmaya başladılar.⁸⁸

Bu yeni ikamet yerine alışmaya, toplumsal şartlara ayak uydurma ve muhtelif renk ve meşrepten oluşan topluma tam anlamıyla adapte olma meselesi de eşlik etmiştir. Elbette Rasûlullah'ın muhacirlerin topluma intibak etmesinde çok önemli katkısı ve rolü olmuştur.⁸⁹ O, bunu yaparken ashâbına aynı zamanda âdâb-ı muâşeretî (selamlaşmayı, oturup-kalkmayı, yeme-içme kurallarını, vücut ve çevre temizliğini vs.) öğretmiş,⁹⁰ hicretten sonra Arap yarımadasında yaygın olan kötü âdetleri de daha güzelleriyle değiştirmiştir.⁹¹

⁸² İbn Hişâm, **es-Sîre**, II, 67; İbn Abdilberr, **ed-Dürer**, 79.

⁸³ İbn Hişâm, **es-Sîre**, II, 68.

⁸⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, IV, 84.

⁸⁵ Matarî, Cemâlüddin (ö. 741/1340-1) **et-Ta'rif bi mâ Eniseti'l-Hicre min Me'âlimi Dâri'l-Hicre**, thk: S. Abdülfettâh, Mekke 1997, 15. Ayrıntılı bilgi için bkz: Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, (ö. 911/1506), **Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ**, thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, I-IV, Beyrut 1984, I, 53-55.

⁸⁶ İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), **İştikâk**, thk: Abdüsselâm Hârûn, Mektebetu Hancı, Kahire 1958, 308.

⁸⁷ Matarî, **et-Ta'rif**, 15; İbnü'l-Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (ö. 774/1327), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, Mektebetü'l-Me'ârif, Beyrut t.y., III, 221-222,

⁸⁸ İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin (356/976), **el-Eğâni**, I-XXIII, t.y., y.y., I, 39

⁸⁹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 354.

⁹⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 354.

⁹¹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 91.

4. Medine Mescidi'nin Fonksiyonları

Rasûlullah, Medine'ye hicretten sonra Benî Neccâr yurdunda bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine yerleşmeye karar verdi ve Medîne kardeş toplumunu oluşturacak dinî, ictimâî ve siyâsî faaliyetlerini burada ikamet ederek sürdürdü. Bu evde yaklaşık bir yıla yakın bir süre kaldığı bilinmektedir.⁹² Ancak, geçici ikâmeti dönemindeki ilk ve en önemli faaliyetlerinden biri şüphesiz ibadet yanında bir çok fonksiyonu da icra eden Mescid-i Nebevî'nin inşası ile onun doğu tarafına eşleri için odalar bina etmek olmuştur. Bu teşebbüsü bir bakıma, coğrafi olduğu kadar, ibadet, idare ve ictimâî ilişkiler açısından Medîne'nin merkezini tayin anlamına da geliyordu.

Ancak burada konumuzla alakalı olarak asıl üzerinde durulması gereken husus Mescid-i Nebevî'nin fonksiyonudur. Zira Allah Rasûlü'nün, bu Mescid'i sadece mâbed olarak değil, aynı zamanda eğitim-öğretim'den, askerî faaliyetlere, elçilerin kabulüne, adlî-kazâî işlerden, iktisâdî ve mâlî işlere kadar birçok alanda oldukça fonksiyonel kullanıldığı söylenebilir. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber devrinde Mescid'de, beş vakit namaz dışında Cuma namazları da kılınıyor ve bu namazlara erkekler dışında kadınlar ve çocuklar da iştirak ediyorlardı. Erkeklerin yanı sıra, kadınlar da Hz. Peygamber'i dinleme ve çekinmeksizin soru sorabilme imkânına sahip bulunuyorlardı. Nitekim kadınlar erkekler kadar zaman bulamadıklarından Ondan kendileri için özel bir gün tahsis etmesini rica etmiş, Rasûlullah da onlara özel bir gün ayırmıştı.⁹³

5. Diğer Mescidlerin Rolü

Medîne'de kardeşliğe dayalı toplum oluşumu ve kabile mensuplarının yeni dine yönelişinde mescidlerin rolü inkâr edilemez. Nitekim şehirde Mescid-i Nebevî dışında her kabilenin, her batnın, hatta her aşiretin kendine ait bir mescidi vardı.⁹⁴ Hz. Peygamber de zaman zaman bunları ziyaret ederdi.⁹⁵ Aşiret ve kabile mensupları beş vakit namaz dahil günlük ibadetlerini buralarda ifa ederler, dinî ve dünyevî meselelerini konuşma imkanı bulurlardı. Örneğin, Hz. Peygamber devrinde Mu'âz b. Cebel kendi kabilesinin imamı idi. Kur'ân ve Sünnetle öğrenmediği, kaçırdığı bir şeyler kalmasın diye büyük emek sarf eder,

⁹² Bu süreç, yaklaşık on ay yani, Rabî'ul-evvel ayının sonlarından, Safer ayına kadardı. Ancak yedi ay kaldığına dair rivâyetler de vardır.(h.1./m.622). Bkz.: İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, (ö.773/1334), **'Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâilî ve's-Siyer**, Dârü'l-Ma'rife, y.y., t.y., I, 195; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)**, thk: Muhammed Ebû'l-Fadl, I-XI, Beyrut t.y., II, 396-397; Halebî, **İnsânü'l-'Uyûn**, II, 251, 347; Semhûdî, **Vefâ**, I, 260, 265.

⁹³ Nevzat Aşık, **Sahabe ve Hadis Rivâyeti : (Tahammül, Nakil ve Tenkidleri)**, Akyol Neşriyat, İzmir 1981, 78, Ahmet Güner, "*Asr-ı Saadette Mescidler ve Fonksiyonları*", **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm**, I-IV, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, IV, 183-198.

⁹⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 499, III, 387; Semhûdî, **Vefâ**, II, 757.

⁹⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, I, 241; Semhûdî, **Vefâ**, III, 863.

Hz. Peygamber ile birlikte bir vakit namazını kılar, ondan sonra kendi kabilesine dönünce onlarla da başka bir vaktin namazını kılar,⁹⁶ Allah Rasûlü'nden öğrendiklerini aynen onlara da anlatırdı.⁹⁷

Çünkü mescid kabileler için dinî ve toplumsal açıdan bir merkezdi. Nitekim hicretten sonra Rasûlullah, Kuba'ya varır varmaz Benî Amr b. Avf kabilesi mahallesinde Kuba mescidini inşa etmiştir.⁹⁸ Kuba'dan Medine'nin merkezine ulaşıncı da ilk işlerinden biri Medine Mescidi'ni bina etmek olmuştur. Kaynaklarımızdan Rasûlullah'ın, bey'at için Medine'ye gelen kabile heyetlerine kendi yurtlarına döndüklerinde oralarda da mescid edinmelerini tavsiye ettiğini görüyoruz.⁹⁹

6. Kardeşleştirme

Kardeşleştirme uygulaması, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden beş ya da sekiz ay sonra yani h.1/m.622'de başladı. Tarihçiler, kardeşleştirme Ensâr ile Muhacir arasında Bedir savaşından önce gerçekleştiği konusunda müttetiklerdir. Nitekim Rasûlullah, ensar ve muhacirleri Enes b. Mâlik'in evinde kardeşleştirdi.¹⁰⁰ Bunların sayılarının 90-100 kişi olduğu nakledilir.¹⁰¹ Başka bir rivâyete göre de bunlarının sayıları 300 kadardı.¹⁰²

Rasûlullah birbirleri ile kardeş olmayı arzu edenleri seçerek tespit etmişti.¹⁰³ Bu kardeşlik akdinin geçerli olabilmesi için, Rasûlullah'ın kardeş yapacağı iki kişiden birinin diğerine elini uzatması, onun da uzanan eli geri çevirmemesi gerekiyordu. Nitekim, Hz. Peygamber'in bir Ensar ile bir muhaciri kardeş ilan edişini İbn İshâk "*onları karşılıklı olarak birer birer kardeşleştirdi. Daha sonra Ali b. Ebî Tâlib'in elini tutarak 'Bu da benim kardeşim' buyurdu'*" diyerek izah etmektedir.¹⁰⁴

Allah yolunda yapılan bu kardeşlik, kan kardeşliği hukukunun üzerinde idi ve kan kardeşliğinden öte tutuldu. Hatta, kan kardeşliğinin önüne geçmesi pahasına kardeşleşenler, birbirlerine mirasçı oluyorlardı.¹⁰⁵ Bu aslında, özel bir

⁹⁶ Müslim, Salât, 178; Ebû Dâvûd, Salât, 67, 123, 124

⁹⁷ Bkz.: İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî (ö. 620/1223), **el-İstibsâr fi Nesebi's-Sahâbeti ve'l-Ensâr**, thk.: Ali Nuveyhîz, Daru'l-Fikr, Beyrut 1392/1972, 136 vd.

⁹⁸ İbn Fadlullah el-Umerî, (ö. 479/1349), **Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr**, thk: Ahmed Zeki Paşa, Kâhire 1342/1924, 127.

⁹⁹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 60, II, 355.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, I, 238-239.

¹⁰¹ İbn Sa'd, **Tabakât**, I, 237.

¹⁰² el-Âmirî, Yahyâ b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Yahyâ el-Âmirî (ö. 893), **Behçetü'l-Mehâfil ve Buğyetül'-Emâsil fi Telhîsi's-Siyeri ve's-Şemâil**, Dârü'l-Menâhic, Cidde 2009, 144.

¹⁰³ Halebî, **İnsânü'l-'Uyûn**, II, 96-97.

¹⁰⁴ İbnü'l-Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, III, 226.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, I, 37; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî, (ö. 245/859), **Kitâbu'l-Muhabber**, thk: I. Lichtenstadter, Beyrut t.y.;

miras uygulaması anlamını taşımakla birlikte, Câhliye devrinde geçerli olan âdet ve geleneklere de –gerek şeklen gerekse içerik olarak- aykırı idi. Nitekim daha sonra inen âyet-i kerimelerle muâhât ile uygulanan birbirlerine mirasçı olma hükmü ortadan kaldırıldı.¹⁰⁶

Görülüyor ki, Hz. Peygamber, din kardeşliğini kan kardeşliğinin önüne geçirmiştir. Elbette, onun bu hususta gözettiği hikmet ve maslahat İslâm inancı ve ahlâkına dayalı bir toplum tesis etmek ve Medine’de behemahal bir İslâm toplumunu meydana getirmek idi. Yoksa cahiliye toplumunda olduğu gibi asabiyete dayalı bir toplum oluşturmak değil.

Kardeleştirme bu şekilde Medineli Müslümanların uyması gereken örnek bir davranıştı. Burada Hz. Peygamber’e tabi olarak hayır kapısını açık tutmayı gönülden isteyenlere açık seçik bir fırsat sunulmuştu. Nitekim, sahabiler kardeşlerini seçerken aynı zamanda ona bağlılıklarını bir kez daha bütün benlikleri ile ortaya koyuyorlar ve Yüce Allah’ın inâyetine mazhar olabilmek için birbirleri ile yarışıyorlardı. Sahabiler, Allah Rasûlü’nün kardeşleştirme uygulamasına tam manası ile riâyet etmişlerdi. Böylece, belirli bir ilke ve ideal uğruna yapılan kardeşlik, kişisel olduğu kadar, ilmî ve fikrî işlevleri ile de tatbîk edilmiş, kardeşler arasında fikrî, ictimâî eşitsizliğin ortadan kaldırılması yönünde önemli bir adım olmuştur.

Muhammed Gazzâlî kardeşleştirme hususunda şöyle demektedir: “Hz. Peygamber, ümmetin birliğini kardeşlik temeli üzerine oturtmuştur. Ben sözünü ortadan kaldıran ve ferdî cemaat rubûyla, cemaatin hayrına ve cemaatin emelleriyle hareket ettiren kardeşlik, kendi varlığını ancak ona bağlı olduğu zaman hissettirir, gösterir. Din kardeşliğinin yaygınlık kazanması cahiliye asabiyetinin erimesi demektir. Neseb, renk, ve vatan farkının ortadan kalkması demektir. İslâm’dan başka bir şeye bağlılık yoktur ve ferdin ilerlemesi ve gerilemesi takvâsına bağlıdır.

Rasûlullah bu kardeşliği, içi boş bir iş, sadece sözde değil, özde bir kardeşlik yani cömertlik, hoşgörü, empati, birbirini sevme, birbirinin derdi ve sevincini paylaşmaya dayalı gerçek bir akît ile gerçekleştirmiştir... Ensar, muhacir kardeşlerine büyük fedakarlık gösterip, son derece ikramda bulunuyordu. Hatta, muhacirleri paylaşamıyorlar, aralarında kur’a çekiyorlar, kur’a kime çıkarsa muhacir ona gidiyordu. Muhacirler de ensârın bu iyi niyetini suiistimal etmemişler, açgözlülük yaparak ihtiyaçlarından fazlasına tamah etmemişlerdir. Rasûlullah da” Ümmetimden tek bir dost edinseydim, o Ebû Bekir olurdu. Fakat, İslâm kardeşliği daha üstündür” buyurmuşlardır.”¹⁰⁷

71; Makrîzî, Ebû’l-Hasan Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), **İmtâü’l-Esmâ bimâ li’n-Nebîyy mine’l-Ahvâl ve Emvâl ve’l-Hafede ve’l-Meta’**, thk.: Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, I-XIV, Beyrut 1999, I, 50.

¹⁰⁶ Enfâl, 8/11.

¹⁰⁷ Muhammed Gazzâlî, **Fıkhus’s-Sîre**, (çev.: Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 1991, 178-181.

Kardeşleştirme ile meşrepleri ve tabiâtları birbirine benzeşsin, vatanlarından uzak olmalarından dolayı kaba-saba tavırları ortadan kalksın, aileleri ve aşiretlerinden ırak olmaktan kaynaklanan sıkıntıları aşılınsın istenmişti.¹⁰⁸ Muhacir ve ensarın birbiriyle kardeşleştirilmesi ile ilmî ve fikrî seviyelerinin eşitlenmesine yönelik uygulamalara birçok örnek sunulabilir. Nitekim, Câfer b. Ebî Tâlib ile Muâz b. Cebel'in kardeş edilmelerinde olduğu gibi; onlar huy ve seciye bakımından birbirlerine uyumlu idiler. Her ikisi de ilme değer ve önem verirdi. Hatta İslâm'ın ilk fakihleri ve âlimleri arasında kabul edilirler. Nitekim, Câfer b. Ebî Tâlib için “Hz. Peygamber'den sonra insanların en *efdal olanı*” denirdi.¹⁰⁹ Muaz b. Cebel de “*belâl ve haramı bilme noktasında önde gelen*” insanlardan kabul edilmiştir.¹¹⁰ Aynı zamanda Ca'fer, Müslümanların en hayırlılarından addedilmiştir.¹¹¹ Mu'az da o toplum içerisinde hayırlı gençlerin en cömerdi kabul edilmişti.¹¹²

Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ve Übeyy b. Ka'b'ın hayatlarında da aynı özellikleri buluruz. Her ikisi de ilme olan merakları ve gayretleri noktasında birleşirler. Sa'îd b. Zeyd, hadis ve fıkıh konusunda otorite idi ve birçok sahabî kendisinden istifade etmişti.¹¹³ Übeyy b. Ka'b da aynı şekilde kurrâların önde geleni, âlim ve Hz. Peygamber'den hadis yazan kişi olarak¹¹⁴ ismi fakih sahabiler arasında zikredilir.

İlmî ve fikhî özellikleri ile temâyüz eden sahabilerden diğer ikisi de Mus'ab b. Umeyr ile Ebû Eyyûb el-Ensârî'dir. Mus'ab, Hz. Peygamber'in Akabe bey'atından sonra Medine'ye İslâm'ı öğretmek üzere eğitici olarak gönderdiği kimsedir.¹¹⁵ Ebû Eyyûb ise, Rasûlullah'ın Medine'yi teşrifinde onu evinde misafir eden ve ondan çok sayıda hadis işiten ve onları diğer sahabilere rivâyet eden bir kişiydi.¹¹⁶

İlme verdikleri değer ve onu tahsil etmek için sergiledikleri gayret nedeniyle aralarında tatlı bir rekabet yaşayan iki sahabî Selmân el-Fârisî ve Ebû'd-Derdâ' Uveymir b. Sa'lebe'nin adlarını da zikredebiliriz. Nitekim onların durumunu gözlemleyen Allah Rasûlü “*Selman fıkıh/ anlayış bakımından seni geçti*”¹¹⁷ sözleriyle Ebû'd-Derdâ'ya takılmış ve bu iki sahabîyi kardeş ilân etmişti.

¹⁰⁸ Süheylî, *er-Ravd*, II, 350.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 237.

¹¹⁰ İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I, 50; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 426-427.

¹¹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 137.

¹¹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 426-427.

¹¹³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 46.

¹¹⁴ İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I, 48.

¹¹⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 421.

¹¹⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 405.

¹¹⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 362.

Aynı şekilde Abdurrahman b. Avf ve Sa'îd b. er-Rabî' arasındaki karakter benzerliği de dikkat çekicidir. Her iki sahabî de son derecede cömert ve Allah yolunda mal infak etme hususunda gözünü kırpmayan sahabîlerdendi. Nitekim, Sa'îd b. er-Rabî', ensâr içinde en varlıklı kişi olarak bilinirdi. Hz. Peygamber onu, Abdurrahman b. Avf ile kardeş yaptıktan sonra Sa'd, servetini paylaşmak üzere Abdurrahman'a arz etmiş,¹¹⁸ Abdurrahman da cömert, kanaatkâr ve gönlü zengin bir kişiliğe sahip olduğu için ihtiyacını göreceği kadar küçük bir kısmını kabul etmiş, daha sonra da, "*Bana Medine'nin pazarını gösterin!*"¹¹⁹ diyerek kendi alın terinden elde edeceği kazancın peşine düşmüş ve eski varlıklı haline kısa zamanda kavuşmasını bilmiştir. O, sadece mal ve servet biriktirmek için ticaretle meşgul olmamış, malının yarısını (yaklaşık olarak 40.000 dirhem parası ile 500 atını) Allah yolunda infâk etmekten geri durmamıştır.¹²⁰

7. İlme Teşvîk

Bu küçük topluluklar arasında İslâm'ın yayılışı Hz. Peygamber'in onları ilmi ve Kur'ân'ı öğrenmeye teşviki ile gerçekleşmiştir. Nitekim mahallelerde bulunan kabile mescitlerinin imamlarına da aynı şekilde tavsiyede bulunmuş, onlar da imamlarını çoğunlukla kendi aşiretlerinin evlatlarından seçme yoluna gitmişlerdir.¹²¹ Bu mahalle imamları aynen Hz. Peygamber'den gördükleri gibi kendi topluluklarına da Kur'ân'ı öğretiyor ve müphem noktalarını aşiret mensuplarına açıklamaya çalışıyorlardı.¹²² Bunlardan bazıları da Kur'ân ilimlerinde derinleşen ve âyetleri bir araya getiren sahabilerdi.¹²³

Bu aşiret ve kabilelerin reislerine ilave olarak, Medine'de Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Übeyy b. Ka'b, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd gibi¹²⁴ bir çok sahabî de yeni Müslüman olan kardeşlerine İslâm'ı öğretmek için gayret sarf ediyordu.

Bu bağlamda Hz. Peygamber zamanında Medine Mescidi'ne bitişik olarak "yatılı" bir eğitim müessesesinin oluşturulması gerçekten heyecan vericidir.¹²⁵ İslâm tarihi kaynaklarının da işaret ettiği gibi Suffa, bekâr ve fakir Müslümanların sadece barınacakları bir yer olarak kalmamış, başta Kur'ân

¹¹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 26.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 227-228.

¹²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 416.

¹²¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 354-355, 452, III, 33-34.

¹²² İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 499, III, 291.

¹²³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 366.

¹²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 335-343.

¹²⁵ Semhudî, *Vefâ*, II, 453-454.

olmak üzere ilim tahsil ettikleri yatılı-gündüzlü bir mektep gibi değerlendirilmiştir.¹²⁶

Merhum M. Hamidullah'ın da ifade ettiği gibi gündüz Suffa'da ilim tahsil eden talebelerin sayısı bazen 400'e kadar çıkıyordu.¹²⁷ Muhtemelen artan talep karşısında Mescid'de Suffa'ya ayrılan bölüm yetersiz kalınca Hz. Peygamber Medine'nin değişik mahallelerinde bu günkü ilkokullara denk düşebilecek *keüttâbları* açtı.¹²⁸

Bunlardan başka daha ileri seviyede Kur'ân bilgisi ve ilim tahsili için Ensar'dan Mahrame b. Nevfel'e ait eve, Dâru'l-Kurrâ adı verilmişti.¹²⁹ Müslümanlar eğitim öğretim hizmeti alma noktasında Yahudiler'den de istifade edebiliyorlar, çocuklarını onların mekteplerine okuma-yazma öğrenmek için gönderebiliyorlardı.¹³⁰

8. Kadınların Konumu

Kabile taassubunun gereği iç içe geçmiş sömürü düzeninin görünmez kılmaya çalıştığı ve en çok mağdur ettiği kesimlerden biri hiç şüphesiz kadınlar ve kız çocuklarıdır.

Hazreti Muhammed'in tebliği kadın-erkek, yoksul-zengin, soylu-avâm demeksizin toplumun bütün kesimlerine kucak açarken, aynı dilek ve duada, aynı ilkelerde buluşturan bir başlangıç noktasına çağırıyordu.¹³¹ Nitekim, Asr-ı Saadet'te kadınları her meşrû platformda görmek mümkündür. Hz. Hatice'nin Mekke döneminde Hz. Peygamber'e maddî ve manevî desteğinin ne kadar büyük ve önemli olduğunu hatırlamak gerekir. Hz. Hatice'nin vefâtının ardından son derece üzülen ve sıkıntıya düşen Hz. Peygamber'in yardımına koşan yine bir kadın Havle bnt. Hakîm'dir. Rivâyetlere göre Hz. Sevde ve Hz. Aişe ile evliliğinde ona yardımcı olan kişi Havle'dir.¹³²

Hz. Peygamber'in Ensar'dan Es'ad b. Zürâre'nin vefâtının ardından onun üç kızının bakımını üstlendiği bilinmektedir.¹³³ Hz. Peygamber'in Medine'sinde, kadın ve kızların eğitim öğretimi¹³⁴, kız çocuğu olana verilen

¹²⁶ Kettânî, Abdülhayy b. Şemsü'l-Âfâk Ebû'l-Mekârim Abdülkebîr (ö. 1382/1962), **et-Terâtübü'l-İdâriyye ve'l-'Amalât ve's-Sinâ'ât ve'l-Mütâcir ve'l-Hâletü'l-İlmiyye elletî Kânet 'alâ 'Ahdî Te'sîsi'l-Medîneti'l-Münevvere**, Türkçesi: Ahmet Özel, **Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar**, I-III, İstanbul 1990-92, I, 40, 48;

¹²⁷ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, II, 75-77.

¹²⁸ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, II, 77.

¹²⁹ Kettânî, **Terâtib**, I, 56.

¹³⁰ Kettânî, **Terâtib**, 48-50.

¹³¹ Cihan Aktaş, **Kadınlar Biati**, www.sonpeygamber.info/kadinlar-biati+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, 12.04. 2012.

¹³² Taberî, **Târih**, III, 69.

¹³³ İbn Sa'd, et-**Tabakât**, III, 608-612.

¹³⁴ Buhârî, İlim, 32, 35, Müslim, Hayız, 6,

cennet müjdesi,¹³⁵ kadınların eş olarak aile içerisinde yetki ve sorumluluklarından başka, çalışma hayatında, zanaat ve el işlerinde, savaş ve tıbbî hizmetlerde, ticaret hayatında önemli hizmetleri yerine getirdikleri de zikredilmelidir.¹³⁶

9. Toplumsal Sözleşme: Medine Vesîkası

H.z. Peygamber, gerek Müslümanların iç ve dış güvenliği gerekse şehirde diğer inanç sahipleriyle bir arada yaşama teşebbüsü olarak h.1. yılda kaynaklara kitap, vesîka, sahife gibi isimle geçen toplumsal sözleşmeyi yazdırdı. Hamidullah'a göre takriben 52 maddeden oluşan bu sözleşmenin ilk 25 maddesi Müslümanlarla, son 27 maddesi de musevîlerle alakalı idi. Bu sözleşmede belli başlı olarak şu hususlara işaret edilmektedir:

Medine toplumu; Muhacirler, Ensâr ve onlara harp halinde yardım etmeyi kabul eden Yahudilerden oluşmaktadır. Bu topluluk bütün dünyanın gözünde bir ümmettir. Kurucu elemanların her biri savaş anında eşit haklara sahiptirler. Yahudilerle işbirliği için açık kapı bırakılmıştır. Her vatandaş, kabilesinin, ailesinin, yakınlarının fertlerine karşı olsa bile merkezî otoriteye yardım etmelidir. Cânilerin asla ilticâ hakları yoktur. İhtilaf anında Allah, kanun ve adaletin yegâne mercîdir. Onun elçisi Muhammed (as) de yüksek *hakem* konumundadır. Sözleşme, esirlerin kurtarılması, diyetlerin ödenmesi, yaralanma vs. gibi durumlarda toplumsal sigorta teşkil etmeyi vaz ediyordu. Yahudilerin Mekkelilerle ikili anlaşma imzalamalarını, mülteci kabul etmelerini yasaklamıştır. Savaş giderleri Müslümanlar ile Yahudiler tarafından birlikte karşılanacaktı. Yahudilerin harbe iştirakî da Hz. Muhammed'in iznine bağlı idi.

Burada kısaca özetlemeye çalıştığımız maddeleri ile Medine sözleşmesinde de işaret edildiği gibi yeni anlayışın ikâme edildiği gözlerden kaçmamaktadır. O da, vesîkanın 13-14-15. maddesinde ifadesini bulan "*Her vatandaş, kabilesinin, ailesinin, yakınlarının fertlerine karşı olsa bile merkezî otoriteye yardım etmeli, bir başkası için din kardeşini öldürmeye teşebbüs etmemeli ve Allah'ın zimmetine giren mü'minlerin birbirlerinin mevlâsı yani kardeşi olduğu*" gerçeğidir.¹³⁷

10. Kölelere Yönelik İyileştirmeler

Cahiliye Araplarında ictimâî hayat; hürler, mevâlî ve köleler olmak üzere üç sınıf insan katmanından oluşuyordu.¹³⁸ Hz. Muhammed, risâletle görevlendirildiği toplumda kölelik müessesesini bir sosyolojik fenomen olarak önünde bulmuştu. Medîne'de Arap kabilelerinden elde edilenlerin dışında

¹³⁵ Buhârî, Zekât, 10; Müslim, Birr ve's-Sıla, 13, 147,149;

¹³⁶ Detay için bkz.: Rıza Savaş, **H.z. Muhammed Devrinde Kadın**, 69.

¹³⁷ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, I, 123, 132. Detay için bkz.: age, 118-134.

¹³⁸ Mikdâd Mahmûd, **el-Mevâlî ve Nizâmü'l-Velâ mine'l-Câhiliyye ilâ Evâhiri'-'Asri'l-Ümevî**, Dârü'l-Fikr, Dimâşk-Beyrut 1988, 32-33. (Cahiliye ve İslâm'ın ilk devrinde Araplardaki mevâlî ve köle anlayışı hakkında geniş bilgi için bu kitaba bakılabilir.)

Habeşistan,¹³⁹ İran,¹⁴⁰ Kıpt¹⁴¹ ve Yemen¹⁴² kökenli olan köleler de mevcuttu. Köleler, daha çok hür insanların günlük ihtiyaçlarına yardım ve destek olmaları için kullanılıyordu. Bunların arasında hacamât yapan,¹⁴³ sulama ve hasat işleriyle ilgilenen, kılıççı¹⁴⁴ kasap¹⁴⁵, kuyum ustası,¹⁴⁶ derici,¹⁴⁷ marangoz¹⁴⁸ gibi meslek ve maharet sahibi olanlar da mevcuttu. Özellikle köle statüsündeki kadınların, Câhiliye devrinde Arap panayırlarından satın alınarak eğlendirici¹⁴⁹ ve cinsel meta¹⁵⁰ olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Tevrat'ta kölelerin azat edilmesi noktasında tek bir hüküm yok iken, Hz. Peygamber, kendi çağının bir gerçeği olarak köleliği ele almış, muhtemelen tamamen kaldırma teşebbüsünün pratik değeri olmayacağı için, kölelerin hürleştirilmesi ve hür erkelerden çocuk sahibi olan câriyelerin –efendisinin vefâtı ile- hürriyetine kavuşmasının önünü açmıştır.¹⁵¹ Nitekim köleler, sadaka niyeti başta olmak üzere satın alma, ölüme bağlı olarak azat etme, kefaretin gereği olarak ve mükâtebe gibi bir çok yolla hürriyetlerini kazanma imkanına kavuşmuşlardır. Hz. Peygamber, askerî bir sefere çıktığında azatlı köleleri zaman zaman Medine'de vekil olarak bırakmış, onları birbirleri ile kardeş yapmıştır.

11. Ekonomik Destek

Hz. Peygamber, Hayber savaşından (h.7/m.628) sonra Mekke'de ekonomik kriz ve geçim sıkıntısının baş gösterdiği süreçte bir centilmenlik örneği olarak Mekke'nin ileri gelenlerine dağıtılmak üzere bir miktar nakdî yardım göndermiş, Ebû Süfyân dışında diğer müşrikler bu jesti geri

¹³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 49, İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 170; II, 92;

¹⁴⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, II, 485, IV, 529, VII, 278.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö.630/1232), **Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, thk: Muhammed İbrahim el-Bennâ-Muhammed Ahmed 'Aşûr-Muhammed Abdülvahhâb Fâyed, I-VII, y.y 1970, I, 63.

¹⁴² İbn Sa'd, **et-Tabakât**, III, 40-46.

¹⁴³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, I, 443- 444; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 415, VII, 233.

¹⁴⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 643.

¹⁴⁵ İbn Abdilberr, **el-İsti'âb**, III, 1364; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 279

¹⁴⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 122; İbn Abdilberr, **el-İsti'âb**, IV, 1656; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VII, 148; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâî (ö. 711/1311), **Lisânü'l-'Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, I. Baskı, Beyrut 1955-1956, VIII, 442.

¹⁴⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 65. el-Karaz, deri tabaklamada kullanılan akasya gibi bir ağaçtan elde edilen reçinedir. Bkz: Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî el-Hamevî, (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Büldân**, Dâru'l-Fikr, I-V, Beyrut t.y., IV, 325.

¹⁴⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 21.

¹⁴⁹ Semhûdî, **Vefâ**, I, 264.

¹⁵⁰ İbn Habib, **el-Muhabber**, 340.

¹⁵¹ Hamidullah, Muhammed, **Rasulullah Muhammed**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973, 254. Köleliğin sona ermesi ile ilgili detay için bkz.: Akyüz, Vecdi-Engin, Nihat, "*Asr-ı Saâdette Kölelik ve Cariyelik*", **Bütün yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm**, I-IV, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, I, 505-511.

çevirmişlerdi. Ebû Süfyan ise, onların kabul etmediği bu meblağı fakirlere dağıtarak onu hayırla anmaktan geri duramamıştır.¹⁵² Henüz aradan bir sene bile geçmeden Ebû Süfyan'ın Müslüman olmasında diğer sebepler yanında Hz. Peygamber'in bu nazik düşüncesinin de etkili olduğunda kuşku yoktur.¹⁵³

12. Kabile Anlayışına Yönelik Düzenlemeler

Aşiretlere Yönelik Düzenleme

Medine'deki toplumsal ve idarî düzenlemenin temel hedefi aşiretlerin tanzimi ile gerçekleşmiştir denilebilir. Bu husus, devletin oluşumu merhalesinde kabilelerin yüklendikleri işler ve sorumluluklar çerçevesinde birliği tesis etmeye matuf bir çalışma olup, İslâm'ın yayılışında ve kabile olgusunu -olumlu anlamda- işlevsel kılmayı hedeflemektedir.

Aşiretlerin tanzimiyle, kabile neseplerinin korunması ve gelişimi mümkün hâle gelmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadis şöyledir: “*Neseplerinizi öğreniniz ki sala-yı rahîm yapabilesiniz.*”¹⁵⁴

Hz. Peygamber, Medine döneminde her kabileye bir lider tayin etti.¹⁵⁵ Muhtemelen o, kabile mensuplarının bütün hallerinden kolayca haberdar olmak ve toplumsal sorumluluğu liderlerle paylaşmak, aynı zamanda İslâm'a hizmet hususunda kabileleri birbirleri ile yarışmak, onlara hayırda yarışma ruhunu kazandırmak, topluma faydalı işlerde bulunmaları için böyle bir tasarrufta bulunmuştu. Nitekim, Hz. Peygamber'in attığı bu adım kısa zamanda meyvelerini verdi. Örneğin, Cüheyne kabilesine mensup bir şâir, İslâm'ın muzaffer olması ve cihad vb. faaliyetlerde kabilesinin yapıp ettikleri ile şöyle iftihar etmekteydi:

Biz Muhammed'in yanında fethin fecriyiz

*İnsanların önünde bin kişi olarak çıktık*¹⁵⁶

Güven ve Bağlılık Duygusu Aşılama

Hz. Peygamber, hangi konumda olursa olsun ashabına güven, moral ve bağlılık duygusu aşılama. Bir lider için toplumun duyduğu güven ve sadâkat onun işlerini başarmasını sağlayacak en önemli hususlardandır. Nitekim, Hz. Peygamber'in vefât haberini işiten Hemdân kabilesi, Medine yönetimine sırtını dönmeye kalkışınca Mervân el-Hemdânî bu davranışlarından vazgeçirmek için

¹⁵² Yâ'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. b. Ca'fer b. el-Ya'kûb, (292/905), **Târîhu'l-Ya'kûbî**, thk: Abdülemir Minhâ, Müessesetü'l-İlmi li'l-Matbû'ât, I-II, Beyrut, 1993, II, 56.

¹⁵³ Ahmet Önkâl, “*Davet Metodu*”, 133.

¹⁵⁴ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemaeddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 463/1071), **el-İnbâh alâ Kabâili'r-Ruvât**, thk.: İbrâhim el-Ebyari, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1985/140542-43.

¹⁵⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 559.

¹⁵⁶ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I,152.

kendi kabiledaşlarına şöyle haykırıyordu: “Ey Hemdânlılar! Rasûlullâh’ı siz öldürmediniz. O da sizi öldürmedi. İslâm’dan payınızı alıp, afiyete erdiniz. Öncekelerinizin laneti sizi de kuşatmasın, sakın arkınızı dönüp gitmeyin! Bir topluluk sizden önce Müslüman oldu, siz de başka topluluğun önüne geçtiniz. Eğer dinde sebât ederseniz, sizi geçenlere yetişebilirsiniz. Eğer gerisin geri dönerseniz, geride bıraktıklarımız sizin önünüze geçer.”¹⁵⁷

İnsan Kazanma: Noktasal Takip:

Aşiretlerle alakalı düzenlemelerin hususiyetleri arasında, aşiretlerin tüm fertlerini bir vatandaş gibi devlete ve hukuka bağlamak yatmaktadır. Onun için davette bir kişi bile çok önemli idi. Nitekim, Rasûlullah, Müslüman olmalarını istediği aşiretlere mensup bir şahsa mektup yazıyor, böylece onun vasıtasıyla aşiretin ve boylarının çoğunun Müslüman olması sağlanıyordu.¹⁵⁸

Askerî düzenlemeler:

Hız. Peygamber, askerî konularla alakalı olarak da aşiretleri tanzim etmiştir. Bu anlamda aşiretlere, İslâm ordusuna destek kuvveti olarak bayrak ve sancaklar tahsis edilmiştir.¹⁵⁹ Her sancak en az on askerden oluşmakla birlikte¹⁶⁰ duruma ve zamana göre bir sancığın ya da bir bayrağın altında savaşanların sayısı en çok bine ulaşabiliyordu.¹⁶¹ Aşiretlerin bu şekilde düzenlenmesi dinî ve askerî bir görev olduğu kadar yetki ve sorumlulukların paylaşılması ve ordunun moralinin yüksek düzeyde tutulması anlamına da geliyordu.

Rasûlullah askerî ve toplumsal özellikleri nedeniyle kabile sistemini şekli olarak aynen muhafaza etmiştir. Hatta onların nüfuslarının çokluğuna göre, her aşirete ya da her bir boya bazen râye ya da livâ,¹⁶² bazen iki râye,¹⁶³ bazen râye ve livâ,¹⁶⁴ bazen iki livâ,¹⁶⁵ bazen dört livâ¹⁶⁶ verdiği olmuştur. Bu râye ya da râyeleri bir ya da daha fazla, râye sayısına göre kabile lideri ya da liderleri taşırdı. Sancaktar olmuş olan kabile liderleri, savaşın genel stratejisinin dışına çıkmamak kaydı ile kendi sorumlulukları dâhilinde aslarına istedikleri gibi davranma serbestisine sahipti.¹⁶⁷

¹⁵⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 488.

¹⁵⁸ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 60, II, 26, 225-226, 267-268.

¹⁵⁹ Vâkidî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), **Meğâzî**, nşr: M. Jones, I-III, London 1965-6, II, 800-801.

¹⁶⁰ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, II, 800.

¹⁶¹ Vâkidî, **el-Meğâzî**, II, 800-801.

¹⁶² İbn Kesîr, **Üsd**, I, 61; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 452, III, 237, 247, 344, IV, 416.

¹⁶³ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 446.

¹⁶⁴ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 26-27, IV, 101-102.

¹⁶⁵ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 164, 247, III, 565.

¹⁶⁶ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 499, II, 99, 280, 439.

¹⁶⁷ İbn Hacer, **el-İsâbe**, I, 403.

Hz. Peygamber, zaman zaman sancaktarının kabilesiyle istişarede bulunurdu.¹⁶⁸ Her bir aşiretin bir parolası vardı. Bu parola sayesinde savaşta birbirleriyle iletişim kurar, birbirlerini tanıma imkanı bulurlardı. Nitekim, Hz. Peygamber, Talha'yı Aşra seriyyesine gönderdiğinde ona parola olarak “*Yâ Aşratu*” ibaresini öğretmişti.¹⁶⁹

Hz. Peygamber'in kabile ve aşiretlere karşı ince bir siyaset izlediği gözlerden kaçmaz. Bu da kabile asabiyetini ve aşiret övgüsünü siyaseten kullanma anlamına gelebilir.¹⁷⁰ Örneğin, Huneyn savaşından sonra Hevâzin heyeti Hz. Peygamber'e “*Ya Rasûlallah! Biz, köklü bir kabileyiz. Senin de bildiğin üzere biz büyük bir belâyâ uğramış bulunuyoruz. Sen de bize lütufta bulun*” demişler ve nitekim Hz. Peygamber'den gördükleri itibar nedeniyle müşrik dindaşlarına karşı nesepeçe kendilerinden olan Müslümanların yanında mücadele etmişlerdi.¹⁷¹

Bir başka örnek de Benî Zafer'in müttefiklerinden, harplerdeki cesareti ve yiğitliği ile bilinen Kuzman b. Hars isminde bir münafıkla alakalıdır. Kuzman, Uhud savaşında müşriklere karşı savaşırken yaklaşık altı yedi yerinden yaralanmıştı. Ona şöyle dediler: “*Cenneti hak ettin Yâ Eba'l-Gaygât!*” Bunun üzerine şöyle cevap verdi: “*Allah'a yemin ederim ki biz (cennet için değil) kabilemiz için savaştık.*”¹⁷²

Sahabeden Abdullah b. Kays kendi kabilesi olan Benî Nasr b. Riyâb'a karşı şöyle demektedir: “*Yâ Rasûlallah, Benî Riyâb helak oldu! Allah'ım onların belalarını artır.*”¹⁷³

Ordunun Teçhizine İştirak

Harp esnasında aşiretlerin hazırlanmasına gelince, aşiretin kendi mensuplarının kendi teçhizatlarını hazırlarlardı. Örf olarak her aşiret mensubu silâhi ve bineğini yanında getirir,¹⁷⁴ yiyeceğini ve içeceğini kendileri temin ederlerdi.¹⁷⁵ Hz. Peygamber onlara savaşa hazırlanma konusunda sadece Tebûk seferi öncesinde hazırlık yapmalarını emretmişti. Nitekim çok zor şartlarda asker teçhiz edildiği için bu orduya *ceyşü'l-usra* (zorluk ordusu) ismi verilmişti. Rasûlullah o sene (h. 9) zengin ve varlık sahibi kişileri mallarını Allah yolunda infak etmeye teşvik etmişti. Nitekim varlıklı bir sahabî olan Hz. Osman malının büyük bir kısmını orduya tahsis ederek katılmış, yaklaşık bin dinar hibe ederek

¹⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 304.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 219; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 351.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 43-44.

¹⁷¹ Vâkıdî, *Meğâzi*, III, 950.

¹⁷² İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 235.

¹⁷³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 361.

¹⁷⁴ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Himyârî (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-II, İstanbul 1992, II, 444-445.

¹⁷⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,

fedakârlıkta bulunmuştu.¹⁷⁶ Ayrıca Kur'ân mallarını Allah yolunda infâk eden mü'minlerin âhirette büyük bir ecre nâil olacaklarını müjdelemiştir.¹⁷⁷

Devlet Gelirlerinin Taksimi

Medine döneminin başlarında gazâlarda kılıç sallayan insanların en önemli geliri belki de sadece savaş meydanlarında elde edilen ganimetlerden aldıkları paylardı. İster savaş yapılsın, ister yapılmıyın askerî faaliyetlerinden elde edilen gelirler askerler arasında taksim ediliyordu.¹⁷⁸

Kabilelerin tanzimi, sadakaların toplanması ve âkile işlerinin düzenlenmesinde de işe yarıyordu. Devlet, istediği ehil ve liyâkat sahibi şahsı vergi memuru (âmil) olarak re'sen atayabildiği gibi herhangi bir kişiyi kendi kabilesine görevlendirerek¹⁷⁹ ya da akrabalık bağları yoluyla kendi evlatları aracılığıyla vergilerini toplayabiliyordu. Nitekim, Rasûlullah, Yezîd b. Ebî Süfyân'ı dayıları Benî Fûrâs'a vergi memuru olarak (âmil) tayin etmişti.¹⁸⁰

Öte yandan vergi toplamakla yükümlü olan bir kabile üyesi hem kendi kabilesi içerisinde hem de beytül mâle sağladığı katkı nedeniyle devlet başkanları gözünde itibarlı kabul edilirdi. Böylece kabilesi ya da âşiretine vergi memuru olarak atanan kişi, kabilesinin tamamına kolayca ulaşma imkânı elde edebiliyor, vergilerini kolaylıkla tahsil ederken, fakirlerin zulme, zenginlerin haksızlığa uğrama endişeleri ortadan kalkıyor, vergi memurlarının bilgisizliğinden kaynaklanabilecek sorunların önüne geçilmiş oluyordu.

SONUÇ YERİNE

Câhiliye'den İslâm toplumuna geçiş sürecinde asabiyet konusu önemli olduğu kadar kuşkusuz geniş ve farklı uzanımları olan bir meseledir. Ancak biz burada Hz. Peygamber'in de içerisinde bulunduğu toplumun "kardeşlik temelinde" bir fotoğrafını tespit etmeye çalıştık.

Hz. Peygamber, tebliğ vazifesini yüklediği ilk günden, hicretine, hicretinden vefâtına kadar kadar geçen yirmi iki küsur sene içerisinde inanç birliğine, ahlâka ve hukuka dayalı bir toplum inşası için gayret göstermiştir.

Bu çaba, bir anlamda, yerel ve tarihsel imkanları/imkansızlıkları veri olarak kabul eden ve vahyin ışığında Allah'ın yer yüzünde halife olarak yarattığı insanı merkeze koyan, nebevî geleneğin izini takip eden bir çabadır. Bu çaba, insanı ve onun varoluşsal değerini, doğasını, etnik ve kültürel kökenini dışlayan, ötekileştiren, ayrıştıran, bölen, parçalayan değil kaplayan, kapsayan, kuşatan,

¹⁷⁶ İbn Hişâm, IV, 115.

¹⁷⁷ Bakara, 2/195, 262.

¹⁷⁸ Vâkidi, **el-Meğâzi**, I, 99-100.

¹⁷⁹ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, (ö. 627/1230), **Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât**, nşr: F. Wüstenfeld, I-II, Beyrut t.y., I, 193.

¹⁸⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, III, 656-657.

kucaklayan, bütünleştiren, *kesrette tevhîde* odaklanan bir çabadır. Bu çaba, geçmiş ve onu taşıyan geleneği tamamen reddetmeyen, doğası gereği iyi ve güzel olanı ibkâ eden, fitraten kötü ve zararlı olanı ilğâ eden, üstelik yeni güzellikler ve iyilikler ihdâs eden evrensel mesajı “medeniyet” inşa eden bir çabadır.

Bu, Bilallerin, Selmanların, Zeydlerin, Ammârların; Alilerle, Osmanlarla, Ömerlerle, Ebû Bekirlerle aynı safta, omuz omuza olma çabasıydı. Öncüleri Muhacir, onlara salt yurtlarını değil gönüllerini de açanları Ensar’dı. Her ikisi “uhuvvet” potasında eriyip sahabî/arkadaş oldular, ona lâayık olacaklar ise “Ümmet”.

İngiliz müsteşırkı Hamilton A.R.Gibb’in ifadesiyle: *Yeni İslâmi toplumun bütün bireyleri arasındaki kardeşlik, dünyevi statüleri ve zenginliklerindeki farklılıklara rağmen kişiliklerin özünde taşıdıkları değerde eşitlikle artmış; bu prensiplerle takip edilen karşılıklı ilişkiler ve vazifeler bir Allah’a gösterilen ihlâs ve dışsal itaat terimleri ile belirlenerek derinleştirilmiştir.*¹⁸¹

¹⁸¹ Gibb, H. A. R., *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, 17.

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL, (ö. 241/855), **Müsned**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-VI, İstanbul 1992.

AKTAŞ, Cihan, **Kadınlar Biati**, www.sonpeygamber.info/kadınlar-biati+&ccd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, 12.04. 2012.

AKYÜZ, Vecdi-ENGİN, Nihat, “*Asr-ı Saâdette Kölelik ve Cariyelik*”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm**, I-IV, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, I, 493-512.

APAK, Adem, **Asabiyet Ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri**, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004.

ÂŞIK, Nevzat, **Sahabe ve Hadis Rivâyeti : (Tahammül, nakil ve tenkidleri)**, Akyol Neşriyat, İzmir 1981.

ATEŞ, Ahmet “*Asabiyet*”, **MEB İslâm Ansiklopedisi (İA)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1942, I, 663-664.

AYDIN, Mustafa **İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı**, Pınar Yay., İstanbul, 1991.

AYGÜN, Abdullah **Kur'ân'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri**, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Veli Ulutürk) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.

BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892-3), **Ensâbü'l-Esrâf**, thk.: İhsan Abbâs, I-V, Beyrut 1400/1979.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-VIII, İstanbul 1992

CÂBİRÎ, **Arap-İslâm Siyasal Aklı**, (çev: Vecdi Akyüz), Kitabevi, II. Baskı, İstanbul 2001.

CÂBİRÎ, Muhammed Abid, **Fikru İbn Haldûn el-Asabiyye ve'd-Devle: Meâlimü Nazariyyeti Haldûniyye fi't-Târîhi'l-İslâmî**, IV. Baskı, Dârü'l-Beyzâ, Dârü'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1984

CEVÂD ALI, **el-Mufassal fi Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm**, I-X, Mısır, 1993.

ÇAĞIRICI, Mustafa, “*Asabiyet*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Ankara 1991, III, 453-455.

ÇELİKKOL, Yaşar, “VII Yüzyılda Medine’de Sosyal ve Dinî Yapılar”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ 2003; c. XIII, sayı: 2, 393-419.

DÜRÎ, Abdülaziz, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, (çev: Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Eş’âs es-Sicistânî (ö. 275/888), **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-V, İstanbul 1992.

ERUL, Bünyamin, **Örnek Bir Lider Hz. Peygamber**, TDV yayınları, II. Baskı, Ankara 2010.

GAZZALÎ, Muhammed, **Fıkhus’s-Sîre**, (çev.: Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 1991.

GİBB, H. A. R. **İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

GÜNER, Ahmet, “*Asr-ı Saadette Mescidler ve Fonksiyonları*”, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm**, I-IV, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, IV, 183-198.

HÂKİM, Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim en-Nisâburî (ö. 405/1014) , *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*, (thk. Hamdi Demirdağ Muhammed), I-VIII, Beyrut, 2000.

HALEBÎ, Ali b. Burhaniddin (ö. 975/1044), **İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn**, I-III, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, I. Baskı, 1383/1964.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, I-II, çev.: M.Said Mutlu (I.Cilt), Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966; M. Said Mutlu-Salih Tuğ (II.Cilt), İrfan Yayınevi, 1969.

HAMİDULLAH, Muhammed, **Mecmu‘âtü'l-Vesâiki’s-Siyâsiyye li'l-‘Ahdî’n-Nebevî ve'l-Hilâfeti’r-Râşide**, Kahire 1941, çev.: Vecdi Akyüz, **Hz. Peygamber Döneminin Siyâsî-İdârî Belgeleri**, Kitabevi, İstanbul 2002.

HAMİDULLAH, Muhammed, **Rasulullah Muhammed**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973.

HÂŞİMÎ, M. Ali, **Kur’an ve Sünnete Göre Müslüman Toplumu**, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Risale Yay., İstanbul 2005.

HİTTİ, Philip, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, ter. Salih Tuğ, I-IV, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.

HUDARÎ BEG, **Muhâdarâtü't-Târîhi'l-Ümeme'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Ümeviyye)**, I-II, Mısır trz.

İBN ABDİLBERR, Ebû ‘Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtûbî (ö. 463/1070), **el-İsti‘âb fi Ma‘rifeti’l-Ashâb**, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, I-V, Dâru’l-Cil, Beyrut 1412/1994.

İBN ABDİLBERR, Ebû ‘Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtûbî (ö. 463/1070), **ed-Dürer fi’htisâri’l-Meğâzi ve Siyer**, nşr: Ş. Dayf, Kahire 1403/1983.

İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi (ö. 463/1070), **el-İnbâh alâ Kabâili’r-Ruvât**, thk: İbrâhim el-Ebyarî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, Beyrut 1985/1405.

İBN ABDİRABBÎH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî **el-Ikdü’l-Ferîd**, (ö. 328/940), I-VII, haz. Muhammed Fuad Abdülbakî, Muhammed Reşad Abdülmüttalib, Lecnetü’t-Telif ve’t-Terceme, Kahire 1953.

İBN DÜREYD, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), **el-İştikâk**, thk: Abdusselâm Hârun, Mektebetu Hancî, Kahire 1958.

İBN FADLULLAH EL-‘UMERÎ, (ö. 479/1349), **Mesâlikü’l-Ebsâr fi Memâlikü’l-Emsâr**, thk: Ahmed Zeki Paşa, Kâhire 1342/1924.

İBN HABÎB, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. ‘Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî, (ö. 245/859), **Kitâbü’l-Muhabber**, thk: I. Lichtenstadter, Beyrut t.y.

İBN HACER el-‘ASKALÂNÎ, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali, (ö. 852/1448), **el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahâbe**, I-VIII, thk: Ali Muhammed Becâvî, Dâru’l-Cil, Beyrut 1412/1992.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, 808/1406, **Mukaddime**, çev.: Süleyman Uludağ, I-II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982/3.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Meâ‘firî (ö. 218/833), **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, thk: Muhammed Fehmî es-Sürcânî, I-IV, Mektebetü’t-Tevfîkiyye, y.y., t.y.

İBN İSHÂK, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. İshâk (ö. 151/768), **Sîretü İbn İshâk**, thk: Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Neşriyatı, Konya 1981.

İBN KESİR, Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Ömer (ö. 774/1327), **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, I-XIV, Mektebetü’l-Me‘ârif, Beyrut t.y.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223), **el-İstibsâr fi Nesebi’s-Sahâbeti ve’l-Ensâr**, thk.: Ali Nüveyhız, Darü’l-Fikr, Beyrut 1392/1972

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/886), **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-II, İstanbul 1992.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311) **Lisânü'l-'Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, I. Baskı, Beyrut 1955-1956.

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd el-Basrî Ez-Zührî (230/845), **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr**, Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut, 1960-1968.

İBN SEYYİDİNNÂS, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, (ö.773/1334), **'Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzi ve's-Şemâili ve's-Siyer**, Dâru'l-Ma'rife, y.y., t.y.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö.630/1232), **el-Kâmil fî't-Târîh**, (thk: Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, II. Baskı I-X, Beyrut 1995.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö.630/1232), **Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, thk: Muhammed İbrahîm el-Bennâ-Muhammed Ahmed 'Aşur-Muhammed Abdulvahhâb Fâyed, I-VII, y.y 1970.

İSFAHÂNÎ, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin (356/976), **el-Eğânî**, I-XXIII, t.y., y.y.,

KETTÂNÎ, Abdülhayy b. Şemsü'l-Âfâk Ebû'l-Mekârim Abdulkebîr (ö. 1382/1962), **et-Terâtübü'l-İdâriyye ve'l-'Amalât ve's-Sinâ'ât ve'l-Mütâcir ve'l-Hâletü'l-İlmiyye elletî Kânet 'alâ 'Ahdi Te'sisi'l-Medîneti'l-Münevvere**, çev.: Ahmet Özel, **Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar**, I-III, İstanbul 1990-92.

KILIÇLI, Mustafa, **Arap Edebiyatında Şuûbiye**, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

KUTUP, Muhammed, **Örnek İslâm toplumu**, çev.: Yusuf Yılmaz, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

MAKRÎZÎ, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), **İmtâu'l-Esmâ bimâ li'n-Nebiyy mine'l-Ahvâl ve Emvâl ve'l-Hafede ve'l-Meta'**, thk.: Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-XIV, Beyrut 1999.

MÂLİK B. ENES, Ebû Abdullah el-Himyerî (ö. 179/795), **el-Muvatta'**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-II, İstanbul 1992.

MATARÎ, Cemâlüddin (ö. 741/1340-1) **et-Ta'rif bi mâ Eniseti'l-Hicre min Me'âlfimi Dâri'l-Hicre**, nşr: S. Abdulfettâh, Mekke 1997.

MİKDÂD MAHMÛD, **el-Mevâlî ve Nizâmü'l-Velâ mine'l-Câhiliyye ilâ Evâhiril-'Asri'l-Ümevî**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk-Beyrut 1988.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/857), **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yayınları, II. Baskı, I-III, İstanbul 1992.

NASRÎ, Hani Yahyâ, **Asabiyye lâ Tâifiyye**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1982

NEVEVÎ, Yahyâ b. Şeref, (ö. 627/1230), **Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât**, nşr: F. Wüstenfeld, I-II, Beyrut t.y.

ÖNKAL, Ahmet, "*Asr- Saâdette İslâm'a Davet Metodu*", **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm**, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, II, 71-137.

PALABIYIK, Hanefî, "*Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti?*", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: XVII, Erzurum 2002, 90-119, s.102-103.

SARIÇAM, İbrahim, **Emevî-Hâşimî İlişkileri**, TDV Yayınları, Ankara 1997.

SAVAŞ, Rıza, **Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın**, Ravza Yayınları, İstanbul 1992.

SEMHÛDÎ, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, (ö. 911/1506), **Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ**, thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, I-IV, Beyrut 1984.

SÜHEYLÎ, Abdurrahman b. Abdullah el-Has'amî (ö. 581/1185), **er-Ravdü'l-Ünüf fi Tefsîri's- Sireti'n-Nebeviyyeti li'bni Hişâm**, thk: Ömer Abdüsselâm es-Sellâmî, I-VII, I. Baskı, Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut 1421/2000.

ŞERÎÂTÎ, Ali, **İslâm Sosyolojisi** (trc. Kamil Can), Birleşik Yayınları, İst., 1998.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), **Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târihu't-Taberî)**, thk: Muhammed Ebû'l-Fadl, I-XI, Beyrut t.y.

VÂKİDÎ, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), **el-Meğâzî**, nşr: M. Jones, I-III, London 1965-6.

WATT, W. Montgomery, **Muhammed at Macca**, çev.: Mehmet Dağ-M.Rami Ayas, **Hz. Muhammed Mekke'de**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. b. Ca'fer b. el-Ya'kûb, (292/905), **Târihu'l-Ya'kûbî**, thk: Abdülemîr Minhâ, Müessesetü'l-İlmî li'l-Matbû'ât, I-II, Beyrut, 1993.

YÂKÛT, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî el-Hamevî, (ö. 626/1229), **Mu‘cemü'l-Büldân**, Dârü'l-Fikr, I-V, Beyrut t.y.